

זִבְרָוֶנּוֹת ΧΡΟΝΙΚΑ

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΚΖ' • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 192 • ΙΟΥΛΙΟΣ- ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 2004 • ΤΑΜΟΥΖ - AB 5764

Η γενεαλογία μιας ευρωπαϊκής εμπειρίας: ελληνικός και εβραϊκός πολιτισμός

Tou GEORGE STEINER

ΓΙΑΤΙ ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΘΑΥΜΑ; Από έναν πολύ μικρό λαό, από ένα πολύ μικρό κομμάτι βραχώδους γης, μιας έρχονται τα μαθηματικά, η σκέψη! Οι ανακαλύψεις των Σουμερίων ή των Αιγυπτίων είναι θαυμάσιες, αλλά είμαστε, από διανοητικής και επιστημονικής πλευράς, τα τέκνα του ελληνικού θαύματος. Ποιο το αίτιο; Ίσως το zήτημα δεν τίθεται με όρους θαύματος, ίσως πάλι το θάύμα να μην έχει αίτιο. Η ελληνική κουλτούρα άφηνε χρόνο για τη σκέψη. Και εάν οι Έλληνες είχαν χρόνο να σκεφτούν –ιδού το ταμπού– ή την άνεση του επιχειρήματος, της διαλεκτικής, του στοχασμού στην αγορά, είναι χάρη στη δουλειά και στο γεγονός ότι οι γυναίκες ήταν αποκλεισμένες από τον δημόσιο βίο. Άσ πάμε πιο μακριά. Όταν προειδοποιούν τον Αρχιμήδη ότι οι λεγεωνάριοι έρχονται να τον σκοτώσουν, εκείνος απαντά «μη μου τους κύκλους τάραττε» και συνεχίζει να ασχολείται με ένα πρόβλημα γεωμετρίας (τις κωνικές τομές, η λύση των οποίων δεν θα βρεθεί παρά μόνο χίλια χρόνια αργότερα). Αφήνει να τον σκοτώσουν, γιατί η σκέψη είναι το κατεξοχήν μεγαλείο του ανθρώπινου ζώου. Εξαιρετικά ελιπιστική, η ελληνική κουλτούρα είναι αυτή που τόλμησε να δηλώσει ότι το ύψιστο καθήκον της πόλεως είναι ένα ιδεώδες φιλοσοφικής δικαιοσύνης και ότι η φιλοσοφία πρέπει να κυβερνά τον άνθρωπο. Αν το καλοσκεφτούμε, πρόκειται εν προκειμένω για ένα φοβερό σκάνδαλο, το οποίο πολύ λίγο κατανοούμε ακόμα, αλλά που συνεχίζει να δεσπόζει στην ύπαρξη μας. Ας αναλογιστούμε τους Ολυμπιακούς Αγώνες, τον μαραθωνοδρόμο, τους μεγάλους αθλητές και την πινδαρική ποίηση που υμνεί τις πρώτες νίκες των Αγώνων. Μέσα σε τρεις περίπου χιλιάδες χρόνια, η ιδέα αυτή ουδέποτε διαφεύστηκε. Και από την άλλη μεριά της Μεσογείου, το άλλο μεγάλο «σκάνδαλο» (δανείζομαι τη λέξη από τον Κίρκεγκωρ: στα ελληνικά, «σκάνδαλο» σημαίνει απορία, έκπληξη, αποπροσανατολισμός... μια λέξη πολύ δυσμετάφραστη), είναι το σκάνδαλο του μονοθεϊσμού και ενός μικρού

λαού που θα zήσει και θα επιζήσει εντός των κειμένων, μέσω ενός κειμένου. Παράξενη ιδέα η επιβίωση μέσω ενός κειμένου, που γίνεται έτσι η ταυτότητα ενός λαού, ενώ η ανάγνωση θεμελιώνει τη διάρκειά του.

ΛΟΓΩ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΜΟΥ, και χάρη στην κεντροευρωπαϊκή εβραϊκή παράδοση από την οποία κατάγομαι, βρέθηκα οικειοθελώς στο σταυροδρόμι των δύο αυτών κόσμων. Είναι για μένα ένα είδος χαράς να μπαίνω σήμερα στα βιβλιοπωλεία του Παρισιού και να βλέπω στο πρόγραμμα της agrégation τα έργα του Λέο Στράους. Πριν από μερικά χρόνια, ήταν αδιανότιο. Στον Στράους, όπως στον Σεστόφ ή στον Κίρκεγκωρ και σε μια ολόκληρη ομάδα στοχαστών, είναι η διαλεκτική μεταξύ Αθήνας και Ιερουσαλήμ, μεταξύ του Σωκράτη και των προφητών, του Ιησού, που αποφασίζει για την τύχη της Δύσης –όπως στη δική μου μικροκλίμακα αποφάσισε για τη δική μου. Και όμως, φθάνουμε ίσως στο τέλος αυτής της μεγάλης πνοής. Η τεχνολογία και η επιστήμη μιλούν άλλη γλώσσα. Ο Γαλιλαίος είπε: «Η φύση μιλά μαθηματικά», και για μεγάλο διάστημα ήταν δυνατόν σ' εμάς τους αδειός να την ακούσουμε αυτή τη γλώσσα. Σήμερα έχει γίνει αδύνατον.

/Ο Τζώρτζ Στάϊνερ γεννήθηκε στο Παρίσι το 1929. Το επικής καταγωγής, με πατέρα Εβραίο λάτρη της εβραϊκής παράδοσης. Εργάστηκε και διδάξει σε διάφορες χώρες. Έχει αναγρευτεί επίτιμος Διδάκτωρ των Πανεπιστημίων Σορβόννης, Ρόμης, Σαλαμάνκας, Δουβλίνου, Λουβαΐν κ.ά. Στις 10 Μαΐου 2004 αναγορεύτηκε επίτιμος Διδάκτωρ του Πανεπιστημίου Αθηνών. Πολλά βιβλία του έχουν μεταφραστεί στα ελληνικά («Στον πύργο του Κνανοπώγωνα», «Περὶ δυοκολίας», «Η βαρβαρότητα της ἀγνοτος», «Ο θάνατος της τραγωδίας», κ.ά.). – Το παραπάνω κείμενό του είναι απόσπασμα από συνέντευξη του στο περιοδικό «Esprit», Δεκέμβριος 2003. Η αναδημοσίευση γίνεται από την «Νέα Εοτία», τεύχος 1767 - Μαΐος 2004, κατά μετάφραση Σεούλ Ιηγλέσι - Μαργέλλου, η οποία οπησιώνεται ότι «Ο Στάϊνερ ανήκει στην μεσοπολεμική κοινωνική και πνευματική εβραϊκή ελίτ της Κεντρικής Ευρώπης].

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Το Μνημείο Ολοκαυτώματος στην Αρτα που αποκαλύφθηκε στις 4 Ιουλίου 2004.

Ο Κοραής και τα πολιτικά δικαιώματα των Εβραίων (1823-1824)

Του ΑΛΕΞΗ ΠΟΛΙΤΗ

Σε μελέτημα με τίτλο «Ο Κοραής και τα πολιτικά δικαιώματα των Τούρκων και των Εβραίων», («Κυριακάπικη Αυγή», 28.3.2004) ο κ. Αλ. Πολίτης αναφέρεται στις «πολύ προχωρημένες γνώσεις του σοφού γέροντος (του Κοραή) για τις πολιτικές επιστήμες». Όταν στα τέλη του 1821, η πρώτη Εθνική Συνέλευση ψήφισε στην Επίδαυρο το «Προσωρινό Πολιτεύμα της Ελλάδος», ο Κοραής εξέφρασε διαφορετικές απόψεις για μερικά από τα περιεχόμενά του.

Από το προαναφερθέν μελέτημα του κ. Πολίτη αναδημοσιεύουμε αποσπάσματα που αφορούν τους Εβραίους που ζούσαν τότε στην Ελλάδα (Τουρκοκρατούμενη και στη συνέχεια ελεύθερη).

Στο δεύτερο άρθρο του Συντάγματος: «*Όσοι αυτόχθονες κάτοικοι της επικρατείας πιστεύουσιν εις Χριστόν ειοιν Έλληνες, και απολαμβάνουσι άνευ τινός διαφοράς όλων των πολιτικών δικαιωμάτων*», ο Κοραής σχολιάζει: «Το Αυτόχθονες της Ελλάδος άλλο δεν ημπορεί να συμμάνει εδώ παρά το, γεννημένοι εις την Ελλάδα. Κατά το άρθρον τούτο όμως, δια να είναι τις και να λέγεται Έλλην, και να χαίρεται όλα τα δίκαια της ελληνικής πολιτείας, δεν αρκεί να είναι αυτόχθων κάτοικος της Ελλάδος, αλλά χρειάζεται να πιστεύει εις Χριστόν. Όθεν αποκλείονται από την ελληνικήν πολιτείαν και από την απόλαυσιν των πολιτικών δικαιών και οι Τούρκοι και οι Ιουδαίοι και δικαίως κατά το παρόν», δύση δηλαδή διαρκούν οι πολεμικές επιχειρήσεις. Και τροποποιεί το άρθρο ως εξής: «Οι γεννημένοι και κατοικούντες την Ελλάδα είναι πολίται, και απολαύουν, δίχως καμίαν διαφοράν, όλα τα πολιτικά δίκαια πλην των Μοναχών και των κατά πόλεις ιερωμένων. Περι δε Ιουδαίων και Τούρκων, η Πολιτεία θέλει φροντίσειν να εκδώσει νόμον ιδιαίτερον». Αφίνουμε στην άκρη τους Μοναχούς, που αποτελούσαν τον κύριο στόχο της αντικληρικαλικής θεωρίας του Κοραή, καθώς και τους ιερωμένους, επειδή ο Κοραής επιδίωκε τον απόλυτο διαχωρισμό της εκκλησίας από το πολιτικό κράτος, και

προωράμε στο σκεπτικό με το οποίο εξηγεί την άποψή του για τους αλλόθροπούς.

«Περὶ των Ιουδαίων και Τούρκων, ὅτι και αυτοὶ είναι Ἕλληνες τὸ γένος, ως καὶ οἱ πιστεύοντες εἰς Χριστόν, ουδεμίᾳ αμφιβολίᾳ. Αν οἱ Χριστιανοὶ τους αποκλείσωσι από τα πολιτικά δίκαια, ἔχουν να συγκατοίκωσι με δύο έθνη ολόκληρα εχθρά καὶ της θρησκείας καὶ της πολιτείας των, καὶ ακολούθως ἐτοιμα πάντοτε να στασιάζωσιν, ἐτοιμα να εύχονται την κατάλυσιν της πολιτείας καὶ να επιθυμῶσι ξένων πηγεμόνων ἐφοδον». «Δια να αποφύγει τον μέγα τούτον κίνδυνον η πολιτεία, τι ἔχει να κάμει; Να διώξει μέγα πλήθος ανθρώπων από τον τόπον της γενέσεως καὶ της πολυχρονίου κατοικίας των, εις ἑνα λόγον να εξορίσει Ἕλληνας από την Ελλάδα; Τοιάντις φρικτής αδικίας, εν μόνον παράδειγμα ἐδώκεν η Ισπανία εις τους χρόνους της κατεχούσης ὅλην την Ευρώπην βαρβαρότητος»· εδώ η αναφορά είναι στον διωγμό των Εβραίων του 1493. Συνεχίζουμε:

«Το δίκαιον λοιπόν απαιτεῖ να τους αφήσωμεν να κατοικώσι και αυτοὶ, ως ημεῖς τον τόπον της γενέσεώς των». Πηδάω τώρα αρκετά, και φτάνω στην τελική πρόταση: «Μ' ὅλα ταύτα, επειδὴ δεν εμπορούμεν ούτε να συγκατοίκωμεν με Τούρκους και με Ιουδαίους χωρίς να τους κάμωμεν πολίτας, ούτε να δώσωμεν εις αυτούς

καταρχάς ευθύς τα πολιτικά δίκαια, το κοινόν συμφέρον απαιτεί να τους προετοιμάσωμεν και τρόπον τινά να τους παιδαγωγήσωμεν εις αυτά. Η παιδαγωγία θέλ’ είσθαι τόσον ευκολοτέρα, όσον πλειοτέραν φιλανθρωπίαν και φροντίδα της ευδαιμονίας των δειξώμενην ημείς εις αυτούς.

Το ποιὸν μέλλομεν ν’ απαντήσωμεν μεγαλύτερον εμπόδιον είναι αι θρησκευτικαὶ των προλήψεις, επειδὴ καὶ αἱ δύο αὐταὶ θρησκειαὶ ποτίζουν υπνοθέν τους πιστούς των με την αποστροφήν της ισονομίας, καὶ ακολούθως φθείρουν την ηθικήν των ανθρώπων. Απ’ αυτὰς λοιπόν πρέπει να καθαρίσωμεν τας ψυχάς των, χωρὶς ὡμος να φανώμεν ὅτι ζητούμεν να καθαρίσωμεν την θρησκείαν των». Αφού λοιπόν περάσει ἔνα στάδιο πρετοιμασίας, αφού διδαχθούν και την ελληνική γλώσσα στα σχολεία, Τούρκοι και Ιουδαίοι θα μπορούν, στην τρίτη γενιά, να καταλάβουν και πολιτικά αξιώματα.

Οι *Σημειώσεις εἰς το προσωρινόν πολίτευμα της Ελλάδος του 1822 ἐτους*, ὅπως τις ονόμαζε, δεν ἦταν διόλου το μοναδικό κείμενο ὃπου ο Κοραής διατύπωσε τις παρατηρήσεις του για το Σύνταγμα. Το ἔκανε και σε ἄλλες περιπτώσεις, δηλαδὴ στα «προλεγόμενα» εἴτε των εκδόσεων αρχαιοελληνικών κειμένων εἴτε στην επανέκδοση του ἑργοῦ του Βεκκαρία που ἔγινε το 1823. Σε μια απ’ αυτές τις περιπτώσεις, στα προλεγόμενα των Πολιτικών του Πλούταρχου, 1824, ὅπου ἔνας μακρύτατος φανταστικός «Διάλογος περὶ των ελληνικών συμφερόντων» ανάμεσα στον καλόπιστο αφελή και στον ἐμπειρό και σοφό, το ζήτημα των πολιτικών δικαιωμάτων των Τούρκων και των Ιουδαίων τίθεται και πάλι, με τις ίδιες περίπου σκέψεις και τα ίδια επιχειρήματα. Με τη διαφορά ὅτι εδώ, καθώς το είδος του κειμένου του επιτρέπει ν’ απευθύνεται και στο συναισθήμα του αναγνώστη, ο Κοραής χρησιμοποιεῖ πιο πονηρά τεχνάσματα: προκειμένου δηλαδὴ να στηρίξει την ἀποφυη ὅτι και οι ετερόθρηπσκοι δικαιούνται να καταλαμβάνουν όλα τα αξιώματα, θέτει μια παράδοξην αναλογία, που κινητοποιεῖ ὡμος το πατριωτικό αἰσθημα. Μιλάει ο ἐμπειρός και σοφός: «Η κατὰ των ετεροθρηπτῶν πρόληψις εἶναι τόσον ισχυρά, ώστε αυτών μας των προγόνων οι μεγάλοι ἀνδρες, εὖν επέστρεφαν σήμερον εἰς την ζωήν, χωρὶς ν’ αποστραφώσι την θρησκείαν των, δεν ἥθελαν προκριθεῖν εἰς τα πολιτικά μας αξιώματα από Χριστιανούς. – Όχι δα! Καλέ τι λέγεις; Σόλων, Αριστεῖδης, Σωκράτης, και ἄλλοι ὄμοιοι των ἀνδρες δεν ἥθελαν προκριθεῖν; – Όχι σε λέγω», επαναλαμβάνει ο σοφός, αποστομώνοντας τον αφελή – και νομιμοποιώντας παράλληλα στη συνείδηση του κάθε αναγνώστη τα δικαιώματα των ετεροθρηπτῶν.

Και ἔνα δεύτερο, ακόμα πιο αιχμηρό ζήτημα. Ο τόπος κι ο τύπος της λατρείας των διαφόρων θρησκειών. Μιλάει πάλι ο σοφός και ἐμπειρός: «Πρέπει να τους συγχωρητεῖ να ενεργώσι τα της ιδίας θρησκείας των. – *Ακαλύτως*, ως λέγει το Προσωρινόν πολίτευμα; – *Ακαλύτως* το *Ακαλύτως* ὡμος τούτο εχρειάζετο προσδιορισμόν τινά και εξῆγοσιν. Δεν κωλύεται η θρησκεία των αν ενεργείται πούχως, χωρὶς να ταράσσει τας ἄλλας θρησκείας [...] και αν αποβάλει ἔθιμα τινά εναντία εις αυτὸν τὸν νόμον της φύσεως. – Να ἔχωσι λοιπόν συναγωγὴν καὶ οι Ιουδαῖοι! – Τόπον προσευχῆς· τὸν οποίον ονόμασε συναγωγὴν, ναόν, ἢ ὁ,τι ἄλλο». «–*Και ντοαμιον* οι Τούρκοι; – Τόπον προσευχῆς πάλιν σε λέγω τὸ ονόμα είναι αδιάφορον. – Και μιναρέν! – Τούτο αλλάσσει. Μόνον μέσον και μόνος τρόπος να κόψεις πάσα μία τας τελετὰς της εἰς τὸ ἔσω του ναού [...] ἢ των ναῶν τους περιβόλους». Και μ’ αυτὸν την ευκαιρία ο ἐμπειρός πολίτης, δηλαδὴ ο Κοραής, αναπτύσσει σειρά επιχειρημάτων που καταδεικνύουν ὅτι οὔτε οι χριστιανικές λιτανείες πρέπει να επιτρέπονται, αν σεβόμαστε τα λόγια του Χριστού που «έκρινεν υποκριτὰς τους προσευχομένους “εν ταῖς γυναις των πλατειῶν ὡς αν φανώσι τοις ανθρώποις”» –το βιβλικό χωρίο είναι από τον Ματθαίο– καθὼς κι ὅτι δεν πρέπει επίσης να επιτρέπονται οὔτε οι καμπάνες, που δεν τις είχαν οι παλιοί χριστιανοί, ὅταν ακόμα οι τελετές τους ἦταν πιο κοντά στην αρχαιότητα.

Το προκείμενο μελέτημα καταλήγει ως εξῆς:

«Πόσο ν’ αντιπροσώπευαν, ἀραγε, αυτές οι σκέψεις την κοινὴ γνώμην της επαναστατημένης Ελλάδας; Δεν νομίζω πως ἔχουν νόημα οι αυταπάτες· ἔνας μεγάλος αριθμός Ιουδαίων απλώς σφάκτηκε, και για τους Τούρκους δεν ετέθη θέμα– ἐφύγαν όλοι. Ο Κοραής, ὅσο κι ο δάσκαλός του σ’ αυτὰ τα ζητήματα, ο ἄγγελος Τζέρεμυ Μπένθαμ, ο σπουδαίος πολιτικός φιλόσοφος, ανήκαν στον αιώνα του Διαφωτισμού –ο εθνικισμός, που τώρα θα καθοδηγεῖ για χρόνια τις συνειδήσεις, είχε την ανάγκη του φανατισμού. Οι φωνές της λογικής, οι φωνές της ανθρωπιάς και της αλληλεγγύης δεν ἔβρισκαν πρόθυμα αφτιά οὔτε μυαλά· κι αυτὸς κάποιοι το πλήρωσαν ακριβά· σκοτωμοί, βία, ξεριζωμοί».

[Ο κ. Αλέξης Πολίτης διδάσκει νεοελληνική φιλολογία στο Πανεπιστήμιο Κρήτης. Το μελέτημα είναι ανακοίνωση στο Διήμερο «Διαφορετικοί αλλά ιοι. Με τους πολίτες ενάντια στον ρατσισμό και την ένονφοβία», που οργάνωσε ο Πολιτιστικός Οργανισμός του Δήμου Αγίου Νικολάου Κρήτης στις 27 και 28 Μαρτίου 2004].

Εβραίοι της Άρτας: Ο Γαβριήλ Σαμπάς και η σύζυγός του Εστέφ (1920).

Οι Εβραίοι της Άρτας

Του ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Α. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ

Οι πρώτοι Εβραίοι στην Άρτα ήταν Ρωμανιώτες. Ήρθαν κατά τον 10ο αιώνα από την Πελοπόννησο, κυρίως από την Κόρινθο και την Πάτρα λόγω τοπικών διώξεων, και από την πολυπλοθή Νικόπολη λόγω βαρβαρικών διώσεων και καταστροφών. Όταν ο Ισπανοεβραίος ραββίνος Benjamin ο εκ Τουδέλης επισκέφθηκε το 1173 τους Εβραίους της Άρτας, αυτοί είχαν πρωτεγκατασταθεί εκεί πριν από πολλά έτη. Αργότερα ήλθαν πολλοί παλαιοί Ρωμανιώτες Κερκυραίοι το 1246, όταν ο Ρογήρος ο Β' βασιλεύς της Σικελίας και της Νεαπόλεως πολέμησε τους Έλληνες και αφαιρέσε από την Βυζαντινή Αυτοκρατορία την Κέρκυρα.

Επομένως, η Εβραϊκή Κοινότητα της Άρτας ορθά θεωρείται ως μία από τις αρχαιότερες της Ελλάδος και δημιούργηθηκε περί το 1000 με κοινοτικό βίο 1000 και πλέον ετών.

Ο πρώτος που αναφέρθηκε συγκεκριμένα για την Ρωμανιώτικη Εβραϊκή Κοινότητα της Άρτας ήταν ο προαναφερθείσας ραββίνος Benjamin από την Τουδέλη, ο οποίος περιόδευσε ολόκληρη τη Νότια Ευρώπη το 1173 και συνέλεξε στοιχεία για τη ζωή των Εβραίων. Στο έργο του «Βιβλίο ταξειδίων» γράφει ότι μετά την Κέρκυρα πήγε στην Άρτα, η οποία είχε μία Κοινότητα με αριθμό 100 οικογενειών και με πλούσια πνευματική και θρησκευτική δραστηριότητα. Σημειώνει επίσης ότι

τότε, επί Αυτοκράτορος του Βυζαντίου Μανουήλ Α' Κομνηνού, ηγέτες των Εβραίων της Άρτας ήταν ο R. Solomon και ο R. Heracles.

Οι Νορμανδοί δεν ενόχλησαν τους Εβραίους, όταν πέρασαν ως κατακτητές από την Άρτα. Ο δε ιδρυτής του Δεσποτάτου της Ηπείρου Μιχαήλ Α' κατοχύρωσε τις ιδιοκτησίες τους και, όταν ο γιος του Μιχαήλ Β' ήταν πρεσβύτερος του Δεσποτάτου της Ηπείρου, τους βοήθησε και ιδρύθηκε η πρώτη μεγάλη συναγωγή των Αρτινών Εβραίων πλησίον του κάστρου, το οποίο ο ίδιος είχε ανεγείρει. Η συναγωγή αυτή έλαβε το όνομα **Κειλάτ Κόντες Τασσαρίμ** (Συνάθροιση των κατοίκων). Οι Καζουΐστές (σοφιστές) ισχυρίζονται ότι οι Εβραίοι που ήρθαν από την Κέρκυρα ανήγειραν μία Συναγωγή των «Κερκυραίων» Εβραίων, η οποία μετονομάσθηκε αργότερα των «αυτοχθόνων» ή των «Ρωμανιώτων». Σ' αυτή τη συναγωγή λειπούργησε και σχολή διδασκαλίας των Εβραϊκής γλώσσας (μιντράς), από την οποία απεφοίτησαν σπουδαίοι διδάσκαλοι Ραμπανίμ.

Η Εβραϊκή Κοινότητα της Άρτας αναπτύχθηκε οικονομικά μέχρι το 1346, οπότε υπέστη διωγμό από τον Κράλη της Σερβίας Στέφανο Ντουσάν. Κατά την περίοδο που προστάθηκε την Άρτα, οι Εβραίοι της Άρτας αναδιοργάνωσαν τα επαγγέλματα και τη ζωή τους. Στην περίοδο δε που

Εβραίοι της Άρτας: Ο Ιωσήφ Μιζάν και η σύζυγός του Ανέτα Μιζάν το γένος Σούση.

Πηγεμόνευσαν οι Τόκοι, χάρις στην εργατικότητα, την αποταμιευτική τους ικανότητα και τη φυσική διπλωματικότητά τους ανέπτυξαν μία ισχυρή οικονομική κοινότητα.

Μετά την κατάκτηση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας από τους Τούρκους και την υποταγή της Άρτας στον κατακτητή το 1449, οι Εβραίοι της Άρτας έζησαν αρμονικά με τους Οθωμανούς, οι οποίοι τους παρεχώρησαν θρησκευτική και οικονομική ελευθερία. Πολλοί από τους Εβραίους απέκτησαν κατά την περίοδο αυτή περιουσία και καθ' όλον το διάστημα της Τουρκοκρατίας, χάρις στα προνόμια τους, κρατούσαν ολόκληρο το εμπόριο της περιοχής της Άρτας στα χέρια τους.

Για τους Εβραίους της Άρτας στην εποχή της Τουρκοκρατίας δεν υπάρχουν πολλά ιστορικά στοιχεία γύρω από την κοινωνική ζωή τους. Οι Ρωμανιώτες κατά κάποιον τρόπο είναι αφανεῖς στην ιστοριογραφία των Εβραίων της Οθωμανικής περιόδου. Ο πρώτος λόγος γι' αυτό θεωρείται η αριθμητική υπεροχή των Ιοπανών Εβραίων.

Δεύτερος λόγος είναι το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος της ραββινικής λογοτεχνίας, που αποτέλεσε την κύρια πηγή για την ιστοριογραφία των Εβραίων γράφτηκε από Ιοπανούς Εβραίους της Θεσσαλονίκης και της Κωνσταντινούπολης.

Ο πως είναι γνωστό το 1472 οι βασιλείς Φερδινάνδος και Ισαβέλλα της Ισπανίας εξεδίωξαν τους Εβραίους από την Ιβηρική. Αυτοί διεσπάρησαν στην Ιταλία και στην Ελλάδα (Κέρκυρα, Τρίκαλα, Βόλο, Λάρισα, Θεσσαλονίκη, Κωνσταντινούπολη). Η Άρτα δε δέχθηκε απ' ευθείας ούτε δια μέσου της Ιταλίας Εβραίους από την Ισπανία. Άλλωστε ουδέποτε είχε ισπανόφωνους Εβραίους η Άρτα, όπως τέτοιους είχαν οι προαναφερθείσες πόλεις. Γεγονός πάντως είναι ότι δέχτηκε από την Ιταλία Εβραίους ντόπιους, κυρίως από την Απουλία και πολύ λιγότερους από την Καλαβρία και τη Σαρδηνία, όπου εκδιώχθηκαν από εκεί στα τέλη του 15ου αιώνα (1494). Οι Τούρκοι δεν είχαν καμία αντίρρηση για την άφιξη των Εβραίων μεταναστών από την Ιταλία στην Άρτα, διότι η προϋπάρχουσα Εβραϊκή Κοινότητα της Άρτας τους δέχθηκε και τους βοήθησε με την αρωγή ακόμα και των πλουσίων Κερκυραίων να εγκατασταθούν σε άλλη συνοικία μέσα στην πόλη της Άρτας. Αυτοί αποτέλεσαν χωριστή θρησκευτική κοινότητα και ανήγειραν δική τους συναγωγή πλησίον του βυζαντινού κάστρου, την οποία οι Αρτινοί Εβραίοι ονόμασαν «Πουλιέζα» σε ανάμνηση της παλιάς τους κοινότητας στην Απουλία, γεγονός το οποίο ενισχύει την άποψη ότι στην Άρτα δεν ήλθαν οι Ισπανοεβραίοι. Την εποχή αυτή γεννήθηκε στην Άρτα ο Μέγας ραββίνος Samuel ben Moses Calni.

Τον 16ο αιώνα υπήρχαν τουλάχιστον 1500 Εβραίοι στην Άρτα, οι περισσότεροι Ρωμανιώτες. Συνεπώς μετανάστες Εβραίοι στην Άρτα κατά την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήσαν οι περισσότεροι από την Ιταλία, κυρίως από την Απουλία και λίγοι άλλοι Ρωμανιώτες που ήλθαν αργότερα από την Πάτρα. Η καθηγήτρια Minna Rozen γράφει σχετικά: «Δεν υπήρχαν Ισπανοί Εβραίοι στην Άρτα» και «Οι λόγοι πίσω από τη διατήρηση των ρωμανιώτικου τρόπου ζωής στην Άρτα φαίνεται ότι ήταν η αριθμητική υπεροχή της κοινότητας, το γεγονός ότι οι άλλες κοινότητες ήταν ιταλικές και όχι ιβηρικές, η δυνατή πολιτιστική βάση τους, και οι από γενεές σχέσεις τους με τον ελληνικό χριστιανικό πληθυσμό. Οι Εβραίοι της Άρτας μιλούσαν ελληνικά μέχρι το τραγικό τέλος της κοινότητας το 1944 και προσεύχονταν κατά τον ρωμανιώτικο τρόπο». Κατά τον N. Σταυρουλάκη οι Ρωμανιώτες Εβραίοι βρέθηκαν κυρίως στα δυτικά τμήματα της Ελλάδος, όπως η Ήπειρος όπου υπήρχαν τρεις πολύ παλιές κοινότητες εγκατεστημένες στα Ιωάννινα, την Άρτα και την Πρέβεζα. Αυτές οι κοινότητες ήταν σε πολύ κοντινή επικοινωνία με τους Εβραίους της Κέρ-

κυρας, ειδικότερα αυτές της Άρτας και της Πρέβεζας.

Γεγονός είναι ότι οι έμποροι Εβραιοί από την Άρτα τον 16ο αιώνα ήσαν δραστήριοι και διακινούσαν εμπορεύματα από τη Σαλαγόρα, τη Ραγκούζα και τη Μπάστια προς την Κέρκυρα και από κει Βενετία.

Οι Αρτινοί Εβραιοί έμποροι μέσα στα διοικητικά όρια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας είχαν εμπορικές ανταποκρίσεις σε πολλές και απομακρυσμένες εμπορικές αγορές. Επίσης, εμπορεύονταν και σε μικρότερη γεωγραφική κλίμακα μεταξύ διαφόρων πόλεων της Ηπείρου, της Αιτωλοακαρνανίας, της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας, κυρίως με τη Θεσσαλονίκη. Συγκεκριμένα συμμετείχαν σε επίσημες εμπορικές εκθέσεις της εποχής εκείνης, σε εμποροπανηγύρεις από το τοπικό Μουχούστι της Άρτας μέχρι της Μακεδονικής πόλεις.

Εξάλλου την εποχή αυτή συναντούμε και γιατρούς στην πόλη της Άρτας όπως τον ονομαστό γιατρό **Jacob Rofe Moses Polasto**, ο οποίος κατά καιρούς χρέωνε το συγκριτικά για την εποχή εκείνη μεγάλο ποσό των 50 δουκάτων.

Ο εβραϊκός πληθυσμός της Άρτας αριθμούσε κατά την περίοδο αυτή σχεδόν 300 οικογένειες οι οποίες όμως δεν ήταν όλες εντελώς ενταγμένες στους καταλόγους της κοινότητας για να μην επιβαρύνεται αυτή φορολογικά.

Tον επόμενο αιώνα, 18ο, ο Εβραϊκός πληθυσμός όπως και ο Χριστιανικός παρόλον ότι συμβιώναν αρμονικά, μειώθηκαν αμφότεροι λόγω λοιμωδών επιδημιών, των ετών 1736, 1737, 1769. Τα

Άρτα: Στο εξοχικό αναψυκτήριο που υπήρχε παλιά το άγαλμα του Κόστα Κρυστάλλη. Εικονίζονται ο Ιωσήφ Σαρπεθάϊ, Σαρπίνος Δανιήλ και Σαμουήλ Μιζάν που υπήρξε πρόεδρος της Ι. Κ. Άρτας.

έτη 1816 και 1817 τα Μοναστήρια της Άρτας Κάτω Παναγιάς, Θεοτοκού και Βλαχέρνας περιέθαλψαν 300 οικογένειες Εβραιών και Χριστιανών.

Ο Αγγλος περιηγητής Henry Holland παρέχει την πληροφορία ότι το 1821 ο διευθυντής του Τελωνείου της Άρτας ήταν Εβραιος και έλεγχε όλα τα εισαγόμενα και εξαγόμενα πάσσος φύσης εμπορεύματα στη «δογκάνα» της Σαλαώρας κοντά στη Σκάλα της που θεωρούνταν επίνειο της Άρτας.

Ο W.W. Leake, που ταξίδεψε στις αρχές του 19ου αιώνα στη Βόρεια Ελλάδα, γράφει ότι το 1809 στην πόλη της Άρτας υπήρχαν 5.000 Έλληνες, 500 Τούρκοι και 500 Εβραιοί. Κατά τα έτη 1810-1821 ο πληθυσμός της Άρτας, κατά τον Κυριάκο Σιμόπουλο, ήταν 7.000 Έλληνες, 800 Τούρκοι και 1.000 Εβραιοί.

Κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης σημειώθηκαν σε οριομένες Ελληνικές περιοχές μερικές σκληρές αντιθέσεις μεταξύ Χριστιανών και Εβραιών.

Στο κέντρο διακρίνεται ο Αρτινός Εβραίος Ιερεμίας Δανιήλ, αντάρτης στον ΕΔΕΣ (στο Λόχο Στρατηγείου του Ναπολέοντα Ζέρβα).

Αντίθετα στην Άρτα, επειδή οι Ρωμανιώτες Εβραίοι ξεχώριζαν ανάμεσα στον εβραϊκό κόσμο της ελληνικής γης και επειδή είχαν αγαστή σύμπνοια με τους Χριστιανούς Αρτινούς, λόγω κοινών κοινωνικών εθίμων και κοινής ζωής στους κινδύνους, δύσις μπόρεσαν συμφέρειχαν στους αγώνες υπέρ της ανεξαρτησίας.

Το 1864, κατά τον Dozon, ο πληθυσμός της Άρτας ήταν 5.000 Χριστιανοί, 1.900 Οθωμανοί και 1.110 Εβραίοι. Μια διπλωματική αναφορά του Ρωμαϊκού Υποπροξενείου της Άρτας, του έτους 1877 μας πληροφορεί εσφαλμένα ότι από τις 1350 οικογένειες, που υπήρχαν τότε στην Άρτα, οι 1050 ήσαν Χριστιανικές, 210 Οθωμανικές και 90 Εβραϊκές.

Από το 1854 –οπότε και η πόλη επαναστάτωσε εναντίον των Τούρκων που την ανακατέλαβαν μετά από λίγους μήνες– μέχρι τον Ιούνιο του 1880 δεν ομειώθηκε κάτι το αξιομνησόντο στους Εβραίους της Άρτας.

Την εποχή αυτή έλαμψε ένας διακεκριμένος λόγιος Αρτινός Εβραίος ο **Nicole Zanett**, ο οποίος υπήρξε και σπουδαίος καθηγητής ελληνικών.

Οι Αρτινοί Εβραίοι πνευματικοί πγέτες, μόλις πληροφορήθηκαν ότι η Άρτα απελευθερώνεται με διεθνή συνθήκη, δραστηριοποιήθηκαν το Μάρτιο του 1880 και απεφάσισαν με ενδοκοινουπόκι διαδικασία μία ομανική θρησκευτική μεταρρύθμιση. Το δε μεταρρυθμιστικό κείμενο (όπου το Ταλμούδ Τόρα αναγνορίζεται ως εγχειρίδιο που περιέχει οδηγίες όχι μόνο θρησκευτικού αλλά και κοομικού περιεχομένου) ουντάχθηκε σε τρεις γλώσσες (εβραϊκά, ελληνικά και ιταλικά), εκδόθηκε στις 17 Μαρτίου του 1880, τιλοφορήθηκε ως «Κανονισμός της εν Άρτη, Εκπαίδευτικής Εταιρίας» (Χεβρά Ταλμούδ Τόρα) και τέθηκε σε λειτουργία ένα χρόνο αργότερα (Ιούνιο του 1881).

Το 1881 η Άρτα παραχωρήθηκε στο Βασίλειο της Ελλάδας, σύμφωνα με τη Συνθήκη του Βερολίνου και έτσι ελευθερώθηκε η Άρτα από τον τουρκικό συγό. Ο περισσότερος εβραϊκός πληθυσμός της Άρτας μαζί με τους Χριστιανούς υποδέχθηκαν στις 24.6.1881 τα ελληνικά στρατεύματα.

Από το Μάη του 1881 προετοιμάζονταν οι Αρτινοί, Χριστιανοί και Εβραίοι, για τη μεγάλη και ιστορική πήμέρα της απελευθέρωσής τους.

Οι επίσημοι Τούρκοι είχαν πλέον αποδεχθεί την παράδοση της Άρτας στον Ελληνικό στρατό με υπεύθυνο από τουρκικής πλευράς τον Τούρκο στρατιωτικό διοικητή της Άρτας στρατηγό Χατζή Εμίν Πασά. Παρ' όλα αυτά μερικοί αγάδες και κυρίως Αλβανοί διοικητές δεν συμφωνούσαν να ελευθερωθεί η Άρτα. Τελικά με αυτηρά μέτρα του Τούρκου Διοικητή πείστηκαν για την

μοιραία αποχώρησή τους, την οποίαν οργάνωναν με πικρία και με τα τελευταία δείγματα της μοχθηρίας τους. Έδειραν πολλούς, εφόνευσαν μερικούς και απαίτησαν κατά την αποχώρησή τους, όπως έγραψε ο Δημήτρης Καρατζένης «την καταβολήν εις διπλούν των οφειλομένων δια το έτος εκείνο φόρων. Χριστιανοί, Ιορδανίται και πινες Μωαμεθανοί, συμφωνήσαντες πρνήθησαν πεισμόνως την πληρωμήν και τελικώς απέφυγον τον εκβιασμόν αυτόν».

Ανάμεσα σε πολλές σημαίες που ετοιμάστηκαν για την γιορτή της απελευθέρωσης δύο ήσαν οι καλύτερες: Η μία της Μανιώς, αδελφής του Μητροπολίτου Σεραφείμ Α', την οποίαν βοήθησαν Χριστιανές μαθήτριες και η άλλη των μαθητριών της Εβραϊκής Κοινότητας, όπου κατά την επίσκεψη του τότε Βασιλιά Γεωργίου του Α' στο Εβραϊκό σχολείο ο Βασιλεύς απένειμε δημόσιο έπαινο για την όμορφη Ελληνική σημαία.

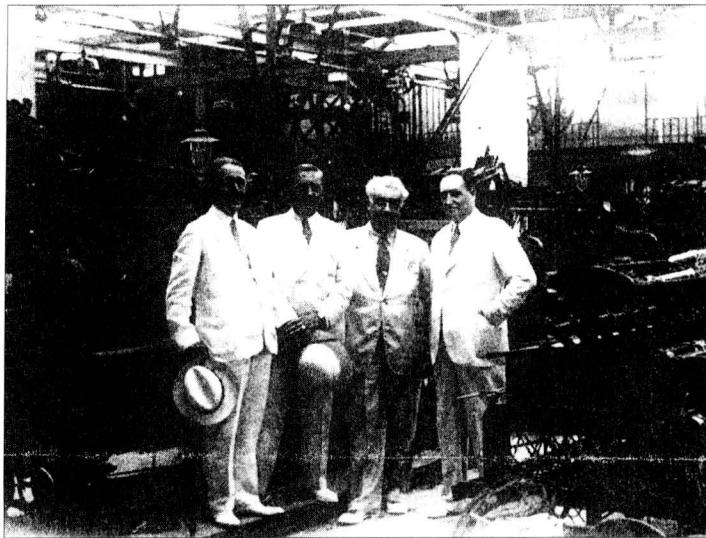
Η απελευθέρωση της Άρτας έγινε την 24η Ιουνίου του έτους 1881. Για την επιφράγμιον της ένωσης με την μητέρα Ελλάδα ο λαός της Άρτας, Χριστιανοί και Εβραίοι, προετοίμασαν μεγάλην και ενθουσιώδη υποδοχήν προεξάρχοντος του Μητροπολίτη Σεραφείμ Α'. Κατά τη δοξολογία που έγινε στη Μητρόπολη της Άρτας μίλησαν ο Μητροπολίτης, ο Αρχιραββίνος και ο Δημάρχος.

Στις 28 Ιουνίου εντός της περιοχής του φρουρίου της Άρτας οργανώθηκε θρησκευτική και πολιτική γιορτή όπου ο Μητροπολίτης τερούργυσε και κατά την τελετή ευλόγησε τις σημαίες των στρατιωτικών μονάδων εν μέσω κατανυκτικών και ουγκινητικών σπιγμών. Επακολούθησαν ομιλίες του Μητροπολίτη, του Αρχιραββίνου και του Δημάρχου. Μετά τη δοξολογία στο φρούριο έγινε συγκέντρωσην όλων των Εβραίων της Άρτας στη Συναγωγή «Απολιέζα» κατά την οποία μίλησε στην Εβραϊκή γλώσσα ο Αρχιραββίνος **Χαΐμ Ιούν**, ο οποίος εξήγησε στους Εβραίους τη σημασία της ένωσης.

Από την απογραφή που έγινε στις 3 Ιουλίου 1881, δύο μήνες μετά την απελευθέρωση κατοικούσαν στην πόλη της Άρτας 4328 Έλληνες χριστιανοί, 617 Εβραίοι (318 άρρενες και 299 θήλεις) και 45 Οθωμανοί, δηλαδή σύνολον 4990 κάτοικοι.

Ι/κ. Κωνσταντίνος Α. Τσιλιγιάννης, είναι δικηγόρος. Έχει γράψει βιβλία για τη Δημόσιες Σχέσεις και για ερευνητικά, ιστορικά και θρησκευτικά θέματα. Έχει τιμηθεί από την Ακαδημία Αθηνών. Το παραπάνω άρθρο αποτελείται από αποσπάσματα από το υπό έκδοση βιβλίο του «Η Εβραϊκή Κοινότητα της Άρτας».

Αρθρα για την Ιορδανική Κοινότητα Άρτας έχουν δημοσιευθεί στο περιοδικό μας στα τεύχη 51/οελ. 13, 54/6, 63, 68/36, 75/7, 105/18, 111/3, 12, 119/18, 134/15, 142/15, 146/25, 182/11 και 187/5].

Ένα τμήμα από το εσωτερικό του εργοστασίου, όπου ο Ανσέλμος Μουρτζούκος (δεξιά) φωτογραφίζεται με επισκέπτες.

Το εργοστάσιο Μουρτζούκου «Λεβιάθαν» στο Βόλο

Του ΡΑΦΑΗΛ Α. ΦΡΕΖΗ

Mια από τις μεγάλες βιομηχανίες της Ελλάδος, η οποία αναπτύχθηκε στο Βόλο, ήταν η Εργούργια «Λεβιάθαν» η οποία παρήγε εκλεκτά γυναικεία και ανδρικά υφάσματα.

Το αποκίνητο αυτό εργοστάσιο, μικρό αρχικά σε μέγεθος, εγκαταστάθηκε σε ένα οικόπεδο 100 περίπου τετραγωνικών μέτρων στην τότε οδό Αναπαύσεως, δίπλα στο ποτάμι Κραυσίδων. Άρχισε να λειτουργεί από το 1908 με την επωνυμία «ΛΕΒΙΑΘΑΝ - Μουρτζούκος - Σιγάρας - Λεβής και Σία», με τη συμμετοχή και του επιχειρηματία Καλαμάρα.

Οι κτηριακές εγκαταστάσεις του εργοστασίου μεγάλωσαν σε σύντομο χρονικό διάστημα, όταν η βιομηχανία πέρασε στην ιδιοκτησία των Ζαχαρία Μουρτζούκου και Ζαχαρία Λεβή.

Το 1914, περίοδο του Α' Παγκομίου Πολέμου, η βιομηχανία σταμάτησε την παραγωγή της από έλλειψη πρώτων υλών. Ξανάρχισε τη λειτουργία της το 1920 και όπως αναφέρεται το 1922 απασχολούσε 900 περίπου εργατούπαλλήλους προσφέροντας έτσι δουλειά σε ανθρώπους από τις φτωχογειτονιές της Ν. Ιωνίας που ήθελαν από τη Μ. Ασία, όταν ξεριζώθηκε ο εκεί Ελληνισμός. Στην εποχή της μεγάλης ανάπτυξης της Βιομηχανίας αυτή τροφοδοτούσε εμπόρους όλης της Ελλάδος, παράγοντας τα προϊόντα της από αγγλικά μαλλιά που υφαίνονταν σε 87 αργαλειούς γερμανικής προέλευσης. Η ζήτηση των προϊόντων ήταν τόσο μεγάλη που λειτουργούσε σε τρεις βάρδιες.

Η πανύψηλη καμινάδα δέσποζε στην περιοχή και οι σειρήνες που αντηκόυσαν για να ξυπνήσουν τους ερ-

γάτες ώστε να πάσουν δουλειά, παραμένει ζωηρή στους παλιούς Βολιώτες. Εκείνα τα χρόνια η πόλη έφτανε ως την οδό Παγασών και τα γύρω οικόπεδα ήταν μποτάνια και αμπέλια.

Το 1928 ο Ζαχαρίας Λεβής αποσύρθηκε από την επιχείρηση την οποία ανέλαβαν τα παιδιά του Ζαχ. Μουρτζούκου, ο Ανσέλμος ως γενικός διευθυντής και ο Σαούλ ως τεχνικός διευθυντής. Με κεφάλαιο 32.000 λιρών Αγγλίας –ένα σημαντικό ποσό για εκείνη την εποχή– ο αρχική Ομόρρυθμη Εταιρεία ανασχηματίστηκε σε Ανώνυμη Εταιρεία με σκοπό την επέκταση και τον εκσυγχρονισμό των εγκαταστάσεών της, αλλά και τη διέύρυνση των δραστηριοτήτων της.

Πλειοψηφών μέτοχος ήταν ο Ανσέλμος Ζ. Μουρτζούκος με 7.000 μετοχές, η σύζυγός του Θάλεια –το γένος Ζαχ. Λεβής– με 1.000, η κόρη σύζυγος Ζαχ. Λεβής με 1.400, η κόρη του Άννα με 1.000, η Ξανθή κόρη Ζαχαρία Μουρτζούκου με 2.000, ο Σαούλ Μουρτζούκος με 2.000, ο Ιωσήφ Γ. Μπέσσος με 1.400, ο Καίσαρ Φόρτης με 12.500, ο Μωυσής Μιζάν από το Μιλάνο με 1.000, ο Σενόρ Σαπόρτα –επίσης από το Μιλάνο– με 250, ο Χαϊμ Μουρτζούκος με 100, ο Μίνως Κωνσταντίνης με 1.000, η ΑΕ Ε. Καμχή και Σία με 1.000 και ο Ιωσήφ Κόβο με 7.000.

Στο πρώτο Διοικητικό Συμβούλιο της Εταιρίας μετείχαν οι έμποροι, Σολ. Κ. Καμχής, Μίνως Κωνσταντίνης, Δανιήλ Γιαχιέλ, Ιωσήφ Μπέσσος, Σενόρ Σαπόρτα, Χαϊμ Μουρτζούκος και Ζαχαρίας Ναάρ. Σε όλα τα Δ.Σ. η σύνθεση του παρέμεινε εβραϊκή και σε μεγάλο βαθμό συγγενική όπως και οι ελεγκτές.

ΜΟΥΡΤΖΟΥΚΟΣ, ΑΔΕΛΦΟΙ ΛΕΒΗ & Σ^{ΙΑ}

ΑΤΜΟΚΙΝΗΤΟΝ ΥΦΑΝΤΗΡΙΟΝ
ΜΑΛΛΙΝΩΝ ΥΦΑΣΜΑΤΩΝ
ΕΝ ΒΟΛΑΙ

Ἐν Βόλᾳ τῷ 22 Σεπτεμβρίου

1925

Το 1930 η Επιχείρηση για τον περαιτέρω εκουγχρονισμό και την ανάπτυξή της πήρε δάνειο από την Εθνική Τράπεζα 15.000 λιρών Αγγλίας – με επιτόκιο 8,5% ετησίως – το οποίο χρησιμοποιήθηκε για την αγορά φινιστηρίων και άλλων μηχανημάτων για τον εξευγενισμό των κασμηρίων. Παράλληλα υπήρξε ενυπόθηκος ανοικτός λογαριασμός ύψους 20.000 λιρών Αγγλίας, σε Οίκους του Βελγίου με επιτόκιο 6% ετησίως.

Οι επισκέπτες στο εργοστάσιο εντυπωσιάζονταν από την καθαριότητα, το σύγχρονο εξοπλισμό, την ευγένεια των εργαζομένων αλλά και τη μέριμνα για την κοινωνική πρόνοια που παρείχε σε αυτούς η Διοίκηση. Για την εξαρετική ποιότητα των προϊόντων η Βιομηχανία τιμήθηκε με χρυσό μετάλλιο σε Διεθνή Έκθεση των Παρισίων.

Ακολούθησαν και άλλες πιστώσεις από την Εθνική Τράπεζα για την αποπληρωμή δανείων του εξωτερικού σε συνάλλαγμα. Η αύξηση αυτή των οικονομικών υποχρεώσεων, από το 1934 και μετά, άρχισε να φέρνει την Βιομηχανία σε δύσκολη θέση. Το Νοέμβριο του 1936 η εφημερίδα του Χρηματιστηρίου δημοσίευε ότι το εργοστάσιο αντιμετώπιζε οικονομικές δυσκολίες, αλλά η Εθνική Τράπεζα, ύστερα από έλεγχο που έκανε, διέψευσε τις φήμες.

Στις 19.6.1938 η ίδια εφημερίδα ανέφερε ότι η Εταιρεία περιήλθε στα χέρια των πιστωτών, αφού δεν μπόρεσε να ξεπεράσει τη γενικότερη κρίση της υφαντουργίας και ότι ο τραπεζικός δανειομός μόνο βραχυπρόθεσμα βιούθησε. Παρά το γεγονός ότι τη χρονιά αυτή η επίσια παραγωγή έφτανε τα 900.000 μέτρα, η Βιομηχανία υποχρεώθηκε να μειώσει το προσωπικό της σε 600 άτομα.

Τον ίδιο χρόνο έγινε εκκύρωση 21.034 μετοχών σε πιστωτές και στη Διοίκηση μετείχαν οι Οδ. Κυριακόπουλος εκ μέρους της Τράπεζας Ελλάδος και Ν. Γεωργούλας και Βράτης για λογαριασμό των προμηθευτών.

Η μείωση του κεφαλαίου αναπληρώθηκε με την έκδοση νέων μετοχών, γεγονός που επέτρεψε στη Βιομηχανία να συνεχίσει απρόσκοπτα τη λειτουργία της.

Στη διάρκεια του Πολέμου –1940– λόγω ελλείψεως πρώτων υλών, εργατικού προσωπικού αλλά και του αυξανόμενου συνεχώς πληθωρισμού, η Διοίκηση της Βιομηχανίας προσπάθησε να ρευστοποιήσει τα υπάρχοντα αποθέματα σε υφάσματα.

Από το 1941 στο Διοικητικό Συμβούλιο μετείχαν μόνον ο Ανοέλμος Μουρτζούκος και ο Ζαχαρίας Ναάρ. Το 1944, μετά την απελευθέρωση της Ελλάδος, στο Συμβούλιο παρέμεινε μόνον ο Ζαχαρίας Ναάρ, ενώ πρόεδρος ανέλαβε ο Κ. Μωραΐτης, στέλεχος της Εθνικής Τράπεζας. Από το 1946 ο Ανοέλμος Μουρτζούκος ανέλαβε εντελαμένος Σύμβουλος και από το 1947 διευθύνων Σύμβουλος, με τον γαμπρό του Φρέντυ Μπαρούχ, επίσης διευθύνοντα Σύμβουλο και τον Ζαχαρία Ναάρ μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου.

Το εργοστάσιο τελικά πουλήθηκε το 1954 στην Αγροτική Τράπεζα, προκειμένου να χρησιμοποιήσει τους χώρους του ως αποθήκη γεωργικών εφοδίων. Ακολούθησε η εξαγορά του από το Δημόσιο, το 1988, το οποίο το παρεχώρησε στον Οργανισμό Σχολικών Κιτρίων. Στο οικόπεδο του εργοστασίου κτίστηκαν οι πολυδύναμες σχολές Μέσης Εκπαίδευσης. Η κύρια όψη του κιτρίου, επί της οδού Αναπαύσεως, διατηρήθηκε για λόγους παραδοσιακούς,

που θυμίζει ακόμη την άλλοτε ανθούσα βιομηχανία Μουρτζούκου.

Άλλα χαρακτηριστικά στοιχεία

Στη Βιομηχανία εργάστηκαν πολλοί ομόθρησκοι μεταξύ των οποίων αναφέρονται τα ονόματα των Βιτάλ Τωβίλ, Αβραάμ Καπέτας, Ανοέλμος Χ. Μουρτζούκος, Ραφαήλ Χ. Κοέν, Δαβίδ Μανόαχ, Ζαχ. Δασκαλάκης, Πωλ Μπουρλάς, Ασσέρ Χ. Κοέν, Ραφαήλ Φιλοσώφ,

ΜΟΥΡΤΖΟΥΚΟΣ

Ηλίας Χ. Πολίτης, Αλίκη Μουρτζούκου, Δανιήλ Χ. Κοέν, Ηλίας Μιζάν, Λέων Μουρτζούκος, Ρενέ Αμπραβανέλ, Ασοέρ Χ. Κοέν, Ανοέλμος Λ. Μουρτζούκος, Σαούλ Μιζάν, Χαϊμ Μουρτζούκος, Ζακίνος Μιζάν, Μεναοέ Χ. Μουρτζούκος, Ι. Ταραμπουλούς, Ζάχος Κοέν, Σολομών Μανόαχ, Ρασέλ Μανόαχ, Σόλων Κοέν, Εύα Μανόαχ, Αβραάμ Αλημάνης, Δαβίδ Μανόαχ, κ.ά.

Το σήμα κατατεθέν της βιομηχανίας «Μουρτζούκος», πήγε το Μαγκέντ Νταβίντ, όπως φαίνεται από το χαρτί αλληλογραφίας.

Τέλος, για τον μέτοχο Καλαμάρα σημειώνεται ότι πήγε γιας τραπεζίτη της Θεσσαλονίκης. Στην τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα πήγε λογιστής της Εταιρείας Θεσσαλικών Σιδηροδρόμων και παρ' ότι το 1894 κατηγορήθηκε για ατασθαλίες, κατάφερε να αντιμετωπίσει τις καταγγελίες και να προάγεται αργότερα κανονικά, φθάνοντας σε Υποδιευθυντή Εκμεταλλεύσεως. Παράλληλα ανέπτυσσε επιχειρηματικές δραστηριότητες χωρίς να φαίνεται το όνομά του. Θεωρούνταν στο Βόλο ως ο κυριότερος μέτοχος στα εργοστάσια αεριώφων και πλεκτριού, καθώς και στο υφαντουργείο Λεβιάθαν. Επειδή όμως στη μικρή κοινωνία μιας επαρχιακής πόλης τίποτε δεν μένει κρυφό, μαθεύτηκε η συμμετοχή του στην Υφαντουργία και όχι μόνο αυτό, αλλά το όνομά του έγινε συνώνυμο του ρολογιού. Κάθε πρωί που ούριζε η σειρήνα του εργοστασίου, καλώντας τους εργαζομένους για την έναρξη της βάρδιας, οι Βολιώτες έλεγαν «σφυρίζει ο Καλαμάρας» και ρύθμιζαν ανάλογα τα ρολόγια τους και τις δουλειές τους.

[Ο κ. Ραφαήλ Φρεζής είναι πρόεδρος της Ιοραπλιτικής Κοινότητας Βόλου. Έχει γράψει την «Ιστορία της Ιοραπλιτικής Κοινότητας Βόλου» και «Ο Εβραϊκός Τύπος στην Ελλάδα].

Μνημείο Ολοκαυτώματος στην Κομοτηνή

Στις 30 Μαΐου 2004 πραγματοποιήθηκαν στην Κομοτηνή, με τη συνεργασία του Κεντρικού Ιοραπλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος και του Δήμου, τα αποκαλυπτήρια του Μνημείου Ολοκαυτώματος, στη μνήμη των Εβραίων που είχαν εγκατασταθεί στην πόλη τον Μεσαίωνα, μέχρι και την περίοδο του 1943, οπότε εξοντώθηκαν στα ναυαγιστικά στρατόπεδα. Το Μνημείο Ολοκαυτώματος ανεγέρθηκε στο χώρο του Δημοτικού πάρκου της Αγ. Παρασκευής για να θυμίζει την παρουσία των Εβραίων στην πόλη, αλλά και τη συμβολή τους στην καλλιέργεια του φιλελληνικού πνεύματος. Στις γλυπτές παραστάσεις του Μνημείου τονίζονται, με σαφείς αναφορές, η φιλία και η συνεργασία των Χριστιανών, των Εβραίων και των Μουσουλμάνων σε όλους τους κρίσιμους καιρούς.

Με κατανυκτικό τρόπο ο ραβίνος Θεσσαλονίκης κ. Σιρίτη ανέπειρε την επιμνημόσυνη δέοντος και την Ασκαβά και ακολούθησαν χαιρετισμοί εκ μέρους του Δημάρχου κ. Αναστάσιου Βαβατούκλη, του προέδρου του ΚΙΣ κ. Μωϋσή Κωνοταντίνη και του προέδρου της Ι.Κ. Θεσσαλονίκης κ. Δαυίδ Σαλιέλ. Ο δήμαρχος Κομοτηνής στο χαιρετισμό του υπογράμμισε το γεγονός της συμμετοχής και προσφοράς του ε-

βραϊκού στοιχείου στην κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική ζωή της πόλης. Ο πρόεδρος του ΚΙΣ στην προσφώνησή του, ευχαρίστηκε τις δημοτικές αρχές για την ανέγερση του Μνημείου και την απόδοση της οφειλόμενης τιμής στους 'Ελληνες Εβραίους της Κομοτηνής.

Μεγάλη συγκίνηση προκάλεσε στους παρευρισκόμενους, μεταξύ των οποίων και πολλοί κάτοικοι της πόλης που προσήλθαν να αποδώσουν τιμή στους χαμένους φίλους, η στιγμή της αποκάλυψης του Μνημείου. Παρέσπονταν, επίσης, οι Αρχές της περιοχής με επικεφαλής τον εκπρόσωπο του οικείου Μπροπολίτη, ο οποίος παρεχώρησε και την αιθουσα για την ομιλία.

Στη συνέχεια ο κ. Καράσσος τραγούδησε τραγούδι σε λαντίνο, σχετικό με το δράμα των εβραίων στα στρατόπεδα, το κείμενο του οποίου απέδωσε στα ελληνικά ή καΣτέλλα Σαλέμι.

Μετά την κατάθεση των στεφάνων τηρήθηκε ενός λεπτού σιγή.

Μετά τα αποκαλυπτήρια του Μνημείου ακολούθησε ομιλία του κ. Βασίλη Ριτζαλέου στο Ίδρυμα Παπανικολάου, ο οποίος αναφέρθηκε στο ιστορικό της Ιοραπλιτικής Κοινότητας της Κομοτηνής και το χρονικό του αφανισμού της.

Από ένα σύστημα μίσους σ' ένα σύστημα αγάπης

Του IMPE KΕΡΤΕΤΣ (Βραβείο Νόμπελ Λογοτεχνίας 2002)

“ Ο ταν σκέφτομαι ένα μυθιστόρημα, σκέφτομαι πάντα το Άουσβιτς. Ακόμα και όταν μιλώ για κάτι εντελώς διαφορετικό, μιλώ και τότε για το Άουσβιτς. Είμαι σαν ένα μέντιουμ που επικοινωνώ με το πνέυμα του Άουσβιτς. Το Άουσβιτς μιλά μέσα από εμένα. Όλα τα υπόλοιπα μου φαίνονται ανόπτα», λέει σε γαλλική εφημερίδα ο Κέρτετς, που γνώρισε το Άουσβιτς σε πλικία 15 ετών, λίγο πριν μπουν τα στρατεύματα των συμμάχων στη Γερμανία.

Σήμερα, που η πολιτική των Ισραηλινών απέναντι των Παλαιστινίων συγκεντρώνει την οργή πολυάριθμων πολιτών σε ολόκληρο τον κόσμο, εκδηλώνεται και πάλι ένα κύμα αντιομητισμού, το οποίο όμως έχει δημιουργήσει αντιδράσεις. Στη Γαλλία τουλάχιστον, τους τελευταίους μήνες υπάρχει μια δημόσια συζήτηση για τον αντιομητισμό και πρόσφατα πραγματοποιήθηκαν και διαδηλώσεις στο Παρίσι. Να τι λέει ο ίδιος, στη «Φιγκαρό»: «Φαίνεται να αναπτύσσεται ένας νέος αντιομητισμός, γύρω από την ισραηλινή πολιτική. Πίσω απ' αυτόν όμως κρύβονται τα παλαιά στερεότυπα. Υπάρχει ένας αντιομητισμός εξαιτίας του Άουσβιτς. Δεν συγχωρούν τους εβραίους για το Άουσβιτς». Και στο περιοδικό της «Ελ Παΐς», για τη σημερινή πολιτική του Ισραήλ: «Δεν την υποστηρίζω. Ζω στην Ευρώπη και δεν αποτελώ μέρος αυτών που δημιουργούν αυτή την πολιτική. Αν αυτοί που επικρίνουν το Ισραήλ μου ρίξουν, στη μέση του δρόμου, μια πέτρα στο κεφάλι γιατί είμαι εβραίος, θα σημαίνει ότι δεν έχουν καταλάβει τίποτα. Είναι σαν να τα βάζουν μαζί μου οι χριστιανοί λες κι εγώ σταύρωσα το Χριστό. Δεν ζω στο Ισραήλ, αλλά υποφέρω από την ασθένεια της συλλογικής μνήμης που επιβλήθηκε τον 20ό αιώνα. Αυτή η ιδέα περί φυλής, ομάδων, εκκαθαρίσεων είναι να χαρακτηριστικότερη αυτού του αιώνα».

.....
.....

«Είναι αλήθεια πως τα στρατόπεδα εξακολουθούν να είναι για μένα μια πηγή έμπνευσης, πως πάντα τα σκέφτομαι. Όσο για το αν αυτό ορίζει τις zωές μας, πιστεύω πως το Άουσβιτς δεν έχει συμβάλει σε καμιά ποιοτική αλλαγή. Δεν περάσαμε από ένα σύστημα μίσους σε ένα σύστημα αγάπης. Και ό,τι συνέβη τότε μπορεί να ξανασυμβεί και τώρα».

.....
.....

«Μετά το Άουσβιτς χάθηκαν όλες οι ευρωπαϊκές αξίες και δεν τις έχουμε επανακτήσει ακόμη. Πολλά προβλήματα των Ευρωπαίων προέρχονται από τα στρατόπεδα εκείνης της εποχής. Μας έχουν στερήσει την επιθυμία για δράση. Για πολλά χρόνια δεν είχαμε δώσει σημασία στη γενοκτονία στα Βαλκάνια και κανείς δεν είχε επέμβει. Η εμπειρία από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο παρέλυσε την Ευρώπη, εξού και οι σημερινές πολιτικές συνέπειες. Και οι Γερμανοί συνεχίζουν να είναι απορροφημένοι από τις ενοχές τους, ακόμη και όταν αποκαλύφθηκε πως όλη η Ευρώπη είχε συμμετάσχει στο Ολοκαύτωμα. Όμως εκείνοι ζούσαν σε μια χώρα τόσο μεγάλη και ιμπεριαλιστική που βίωσαν μοναχικά όλη την κληρονομιά της φρίκης που και άλλοι είχαν διαπράξει. Ένας φίλος μου, ιστορικός, ανακάλυψε πως τα στρατιωτικά αποστάσιμα που εκτελούσαν τους εβραίους στην Ουκρανία ήταν Ούγγροι. Ωστόσο, στην ιστορία της Γερμανίας, οι Γερμανοί ανέλαβαν όλα αυτά τα εγκλήματα σαν να τα είχαν διαπράξει μόνο εκείνοι».

[Απόδοση Bikas Tσιώρα, «Ελευθεροτυπία», 1.6.2004].

Το αγόρι με τα σμαραγδένια μάτια

Διήγημα της ΕΛΕΝΗΣ ΛΥΤΙΑΝΗ

Eκίνο το κυριακάτικο πρωινό του Μάνη, Ξαφνιάστηκα όπως αντίκρισα ορθάνοιχτα τα παραθύρια του διπλανού σπιτιού. Γιατί οι γειτονές μας ποτέ δεν έρχονταν στο εξοχικό τους, αν δεν έμπαινε για καλά το καλοκαίρι.

«Α... ήρθαν οι διπλανοί μας...», είπα μ' ευχάριστη έκπληξη. Τ' αδέλφια μου η Φωτεινή και ο Στρατής έτρεξαν να δούνε, μαζί περιέργη και η μπτέρα μας. Η φουντωμένη κληματαριά μας, το αγιόκλημα που είχε σκαρφαλώσει πάνω στο μεσοτοίχι και η τεράστια ακακία στην άκρη, έκρυβαν την ταράτσα του διπλανού σπιτιού. Όμως τ' αντικρινά δυτικά παραθύρια του σπιτιού τους φαίνονταν καλά, το ίδιο και η αυλή τους.

Ανυπόμονα περιμέναμε να ξυπνήσουν, να τους δούμε. Κι αλήθεια ο Λάμπης δεν άργησε να κατέβει στην αυλή τους· ετοιμαζόταν να βγάλει νερό από το πηγάδι και του φωνάζαμε χαρούμενοι. Εκείνος μας καιρέτησε, έτοι όπως είμασταν όλοι μαζεμένοι στην ταράτσα μας κι είπε: «παιδιά, ελάτε από δω, από το περιβόλι!...

Το συνηθίζαμε άλλωστε· τα περιβόλια μας ήταν δίπλα δίπλα, ένα ρυχό αυλάκι τα χώριζε, σύνορο, αυτό που έφερνε το νερό από το κοινωτικό χαντάκι για το πότισμά τους και τα παραπόρτια μας έμεναν μέρα νύχτα ξαμπάρωτα, για μας τα παιδιά, που περνοδιαβαίναμε από τόνα περιβόλι σ' άλλο.

Αμέσως έτρεξα κάτω, πήδησα το αυλάκι, από πίσω η Φωτεινή, ο Στρατής και παίρνοντάς μας στο κατόπι, όπως πάντα γαυγίζοντας χαρούμενα και παιχνιδιάρικα, το σκυλάκι μας ο Λέων.

«Λάμπη, νύχτα ήρθατε; η Αγγέλα κοιμάται;...» ρωτούσα βιαστικά ολόχαρη.

«Οι γονείς μου και η Αγγέλα θάρθουν σε λίγες μέρες...» είπε ο Λάμπης και χαϊδεύοντας τον Στρατή, τον έπιασε από τη μέση, τον σήκωσε ψηλά και τον έσπιε σαν άγαλμα πάνω σε μια μικρή ξύλινη σκαλίτσα.

«Άντε, Στρατή, πότε θα γίνεις τόσοος, να πολεμήσεις τους Γερμανούς να φύγουν από την πατρίδα μας...» του είπε χαμογελώντας.

«Εγώ... εγώ, θα τους κοτώσω άμα θούνε εδώ, θα

τους πετάτω πέτες...». Μιλούσε ψευδά ο αδελφός μου, τεσσάρων χρονών ήταν, γελάσαμε όλοι με το ουβαρό ύφος που πήρε ξαφνικά.

Εκείνη τη στιγμή είδαμε ένα αγόρι να κατεβαίνει τη σκάλα. Όταν ήρθε κοντά ο Λάμπης είπε: «Ηλία έλα να σου γνωρίσω τους γειτόνους μας, τη Χριστίνα, τη Φωτεινή και το Στρατή. Η Χριστίνα, αυτή η αλεπουδίτσα είναι η φίλη της Αγγέλας, κάνουν καλή παρέα οι δυό τους...».

Eριέργη κοιτούσα το ξένο αγόρι. Ο Ηλίας ήταν ψηλός, μελαχρινός με μεγάλα σκούρα πράσινα ζωηρά μάτια. Είχε πολλά μαύρα οπαστά μαλλιά και δασειά φρύδια. Το πρόσωπό του ήταν στρογγυλό, καθαρό, τα χείλια του παχιά και κόκκινα. Φορούσε μπλε σκούρο πουκάμισο και γκρι πανταλόνι, ισαμε τα γόνατα.

«Η Χριστίνα θα σπουδάσει δικηγόρος, θα με φτάσει, λέει...», συνέχισε ο Λάμπης και χαμογέλασε περιπαιχτικά. Μα η Φωτεινή ρωτούσε απαντώντα το ξένο αγόρι: «Εσύ, εσύ η οπουδάζεις, δάσκαλος;...». Για τη Φωτεινή το κυριότερο πρόσωπο της ζωής της ήταν ο δάσκαλος. Ο Ηλίας δεν απάντησε. Πρόσεχε το Στρατή που ταλαντεύοταν όρθιος ακόμα στη σκαλίτσα. Το είδε ο Λάμπης, έπιασε αμέσως το παιδί, το κατέβασε κι απάντησε στη Φωτεινή: «Ο φίλος μου σπουδάζει μηχανικός, του αρέσει να σχεδιάζει όμορφα σπίτια κι έπειτα να βάζει άλλους να τα κτίζουν...». Εγώ κοίταζα συνέχεια το ξένο αγόρι. Τα μάτια του γελούσαν κι έμοιαζαν σαν τα ακρογιάλια της θάλασσάς μας τον Απρίλη.

Την ίδια κιόλας μέρα ο Λάμπης και ο Ηλίας έπιασαν να συγχρίσουν τη βάρκα με κέφι και zήλο. Παρατημένη μήνες κάτω από την ταράτσα τους, σωρό σκασίματα και έξειτα είχε, ήταν για λύπην, όπως την τράβηξαν παρέξω. Βάλθηκαν να τη συμμαζέψουν και να τη βάψουν. Μέρες πάλευαν και τελικά την έφτιαξαν σαν ένα όμορφο νοικοκυρεμένο σπιάκι. Εμείς παρακολουθούσαμε με περιέργεια και θαυμασμό το καλοδούλεμά της. Μόνο στο χρώμα δε συμφωνήσαμε. Απο-

γοπιευτήκαμε μάλιστα. Γιατί ένα απομεούμερο, όπως γυρίσαμε από το σχολείο, είδαμε τη βάρκα βαμμένη μπλε σκούρο, σχεδόν μαύρο, σαν τα βαθιά νερά της θάλασσας και το πανί της κι αυτό ίδιο χρώμα. Την ονειρευόμαστε κόκκινη, κατακόκκινη με πράσινες κτυπτές λουρίδες, ή γαλάζια με χρυσοκίτρινες γραμμές, με ολόχρυσα στεφάνια γύρω γύρω, σαν τα μάτια του ξένου αγοριού. Και το πανί το θέλαμε άσπρο κάτασπρο, σαν τα φτερά του γλάρου. Μόλις την αντίκρισα κόπτηκε η χαρά μου και φανερά χολιασμένη είπα:

«Μ’ αυτή τη μουτζούρα λέπι δε θα πάσειε...». Εκείνοι γέλασαν εύθυμα, δυνατά και ο Λάμπης προσπαθώντας να με καταβρέξει μ’ ένα κύπελο νερό που κρατούσε είπε: «Αλεπουδίτσα, κακομελετάς, έννοια σου και δελφίνια θα πάσουμε για να δεις το στόμα τους, είναι ίδιο το δικό σου...». Τότε ο Ηλίας γύρισε και πρόσεξε το στόμα μου και η γελαστή όμορφη ματιά του απόμεινε πάνω μου κάμποσο. Σα να έφαγα καυτό φαγητό, ξεροκατάπια, κατακόκκινο μέχρι το λαρύγγι μου κι έφυγα.

Γέμισαν τη βάρκα νερό από το πηγάδι και την άφισαν τρία ολόκληρα μερόνυχτα να σφίξουν καλά τα έύλα της.

Ενώ κρυφοπίστευα ότι θα περνούσα το ομορφότερο καλοκαίρι μου συντροφιά τ’ αγόρια και την Αγγέλα, κολύμπι στα βαθιά, βαρκάδα, σεργιάνι γιαλό γιαλό, άδικα περίμενα. Και πως άλλα καλοκαίρια ο Λάμπης μας σεργιάνιζε άκρη άκρη μπροστά στα σπίτια του μικρού χωριού μας, εκείνοι ποτέ δεν πήγαιναν χωρίς να πάρουν και μένα... και τώρα ούτε μια φορά.

Κι ακόμα δε θυμόμουν ποτέ άλλοτε ο Λάμπης να πήγαινε για ψάρεμα πριν καλά καλά φέξει. Μάλιστα τα δύο αγόρια πήγαιναν τόσο βαθιά που από τη στεριά δε διακρίναμε τη βάρκα. Όπως είχε κι εκείνο το σκούρο χρώμα, δε φαινόταν καθόλου.

Ο Λάμπης αγάπτοις Ξαφνικά το ψάρεμα, ή το κάνει για χάρη του φίλου του, σκεφτόμουν με απογοήτευση, τα βράδια που έπεφτα να κοιμηθώ.

Κι όμως εκείνο το καλοκαίρι που πίστευα πως είχα μεγαλώσει, το ζειχνεί άλλωστε και το ανάστημά μου, πολλά πράγματα στάθηκαν παράξενα και ανεξήγητα μέσα μου.

Απομεούμερο τελευταίες μέρες του Αυγούστου. Ένα ελαφρύ αεράκι ανακάτεψε τα νερά της θάλασσας. Μα ολότελα Ξαφνικά οπώρθηκε δυνατός αγέρας. Αγρια κύματα φούσκωσαν ψηλά, η δύση πέταξε μαύρα σύννεφα, ο καιρός άλλαξε απότομα. Τα βαριά μαύρα

σύννεφα όλο και πλήθαιναν, θάμπωσε ολότελα η γη, ξέσπασε άγριο μπουρίνι. Αέρας και νερό πάλευαν, ακουμαντάριστα τα νερά με βουτό και ορμή έσπαγαν στην άμμο, καβαλούσαν το δρόμο και χύνονταν στις αυλόπορτες των οπιτών.

Οι διπλανοί μας όρθιοι στο μπαλκόνι τους, ανήσυχοι, αμιλλποι, έψαχναν τη θάλασσα κι όσο δεν έβλεπαν τη βάρκα η αγωνία τους μεγάλωνε.

τεκόμουν δίπλα στην Αγγέλα με τοιωμένα μάτια παιδευόμουν να δω τη βάρκα. Η κυρία Χρυσάνθη με φωνή μπερδεμένη από τη βοή του αγέρα, την αγωνία, το φόβο, είπε στον άντρα της:

«Σπύρο, τι κερδίζουμε και κοιτάμε τη θάλασσα, τρέξε στον καπετάν-Μήτσο, παρακάλεσέ τον να πάρει τους ψαράδες του, να μπούνε στο καϊκι, να πάνε να βρούνε τα παιδιά, θα πληρωθούνε όσο θέλουν, φτάνει να φέρουν τα παιδιά... Παναγιά μου βοήθα να σωθούνε από το κακό που τα βρήκε μεσοπέλαγα...» είπε, γατζώθηκε στη σιδεριά του μπαλκονιού και ξέσπασε σε κλάματα.

Ωσπου ο κύριος Σπύρος να κατεβεί την ψηλή σκάλα, κουβέντες και γέλια ακούστηκαν στο περιβόλι. Ο Λάμπης και ο φίλος του καταβρεμένοι με ανασκόμενα τα παντελόνια τους στα γόνατα, ανακατωμένα μαλλιά, μπήκαν στο χαϊτάπι. «Μα, τι ψαράδες είμαστε, καταλάβαμε ότι θα χαλάσει ο καιρός, φύγαμε, τραβήγαμε τη βάρκα έξω, τη σιγουρέψαμε κάτω από τη γεφυρούλα και νάμαστε...», είπε ο Λάμπης στα ανήσυχα γύρω του πρόσωπα.

«Από εδώ και μπροστά ο καιρός δεν έχει παθάρι, καλύτερα στο βουνό», είπε σιγά ο κύριος Σπύρος κοιτάζοντας τα αγόρια και ξαμπαρώνοντας την αυλόπορτα έφυγε για το καφενείο. Ο Ηλίας έτρεξε, ξανάβαλε το βαρύ σιδερικό πίσω από την πόρτα, την ασφάλησε καλά, λες και θάμενε μόνο το σπίτι τους...

Αυτό και ότι τα αγόρια γύριζαν σπίτι μέσα από τα περιβόλια και όχι από τη δημοσιά, πολύ αργότερα το ανασκάλισα στο μυαλό μου, όταν προσπαθούσα να δικαιολογήσω και να απαλύνω πολλά φερσίματα των αγοριών. Γι’ αυτό ελάχιστες φορές έβλεπα τον Ηλία κι ήθελα τόσο πολύ να τον βλέπω, να μιλάω μαζί του. Μ’ άρεσαν εκείνα τα ωντρά έξυπνα μάτια, τα κατακόκκινα χείλια, τα πλούσια μαλλιά και τα μακριά όμορφα χέρια του, πόσο ήθελα να τα άγγιζα...

Ο Λάμπης ήταν αλλιώτικος, δε μου κανε εντύ-

πωσο, άλλωστε τον γνώριζα από μικρή. Κοντός και παχουλός, με στρογγυλό καστανόξανθο πρόσωπο και κρασάτα γλυκά μάτια. Τα φρύδια του ήταν σκούρα και όμορφα σαν καμπούρωτά γεφύρια, τα μαλλιά αραιά ισια. Έσφιγγε τα λεπτά χείλια του και τοίτωνε το σαγόνι, έτσι τον ήξερα με σφιγμένα χείλια και τραβηγμένο σαγόνι.

Πράγματι ο καιρός φερόταν άστατη, η θάλασσα δεν είχε εμπιστοσύνη, άλλαζε από τη μια στη γνήσια στην άλλη, σα γυναίκα οξύθυμη, γλυκειά, ναζού και τζαναμπέτα.

να βράδυ του Σεπτέμβρη τα δυο αγόρια άραξαν τη βάρκα μπροστά στο σπίτι, μετά σέρνοντάς την και σπρώχνοντάς την κουβάλωσαν στην αυλή. Την έβαλαν κάτω από την ταράτσα και τη σκέπασαν. Είχε δουλέψει σκληρά τρεις ολόκληρους μήνες, τώρα ξεκουραζόταν.

Το καλοκαίρι σαν ένα μεγάλο κουβάρι μαλλι πλέκτικε, πλέκτικε, τέλειωσε, κι εμένα η καρδιά μου σφιγγόταν, θάφευγαν οι διπλανοί μας. Θα έχανα τη συντροφιά της Αγγέλας και τη ζεστή παρουσία των αγοριών.

Αδιάφορο αν εκείνα δε με λογάριαζαν, ήθελα που έμεναν δίπλα μας και ας μη με υπολόγιζαν. Έπειτα το σπίτι τους θάκλεινε, ένα μακρύ αιέλειωτο χειμώνα θάμενε σιωπόλο και σκοτεινό. Μπροστά στο παραπόρι του περιβολίου σωρό πανιά θάπλεκαν οι αράχνες και στην αυλή τα λιγοστά λουλούδια της Αγγέλας θα ξεραίνονταν, το πηγάδι μουγκό και σκεπασμένο θα γέμιζε νερό, σωρό σαριδία θα μαζεύονταν γύρω του. Τ' αντικρινά παραθύρια θάμεναν κλειστά, θάδειαζαν και οι φωλιές, τα χελιδόνια θάφευγαν κι εκείνα.

Ένα απόγευμα η κυρία Χρυσάνθη και ο κύριος Σπύρος ήρθαν σπίτι μας. Είχαν καθίσει στο μπαλκόνι μας μπροστά στη δημοσιά, αγνάντια στη θάλασσα και κουβέντιαζαν σιγά πίνοντας καφέ που τους τράταρε η μπέρα μου. Λίγες μέρες μετά μας αποχαιρέτησαν, κλείσανε το σπίτι, αμπάρωσαν την αυλόπορτα, την απόθηκη, το κατώτι τους κι έφυγαν.

Το σπίτι σιωπόλο παρατημένο πήρε την όψη του παγερού χειμώνα. Μαύρισε ο τόπος γύρω του, άνοιξαν τα σχολεία, έλειπα την περιοστερή μέρα, μα εκείνη τη χρονιά σα γύριζα σπίτι μελαγχολούσα αντικρίζοντας το κλειστό σπίτι.

Κάποια μέρα από συνήθεια, από νοοταλγία, τα βήματά μου μ' έφεραν μπροστά στο κλειστό παραπόρι τους. Δεν κρατήθηκα πολύ, έχωσα το δάκτυλό μου

μέσα στη γνωστή χαραμάδα, τράβηξα το σύρτη, σύκωσα το σεμπερέκι, άνοιξα το πορτάκι και μπήκα στο χαϊγάτι τους. Με θλιμμένο χαμόγελο κοίταζα γύρω κι ύστερα κάθισα σε κάτι δεμάτια από ληόξυλα που ήταν στοιβαγμένα σύρριζα στον τοίχο.

άββατο δειλινό· μια γλυκιά ζέστα είχε κυθεί ολόγυρα, το μικρό καλοκαιράκι μελαγχολικό και όμορφο σεργιανούσε. Ο πλιος έπεφτε λοξά κι όλα γύρω αργά αργά έπαιρναν τριανταφυλλένιο χρώμα. Αγάλια-αγάλια καταστάλαζε μέσα μου η γλυκιά θύμπων του καλοκαιριού. Όμορφα ένιωθα έτσι, κειδά που καθόμουν. Στην αρχή αφουγκράζόμουν τη Φωτεινή που κάθε τόσο φώναζε: «Χριστίνα... Χριστίνα...» δεν απαντούσα. Σίγουρα θάτρεχε πίσω μου κι εγώ χαιρόμουν το ξεμοναχιασμό μου. Έπειτα το μυαλό μου πέταξε στον καινούργιο καθηγητή των ελληνικών που τον βγάλαμε «Πίπρο»...

Όπως έτσι αφρημένη κοίταζα γύρω, Ξαφνικά βλέπω την απάνω πόρτα του σπιτιού να ανοίγει και τον Ήλια να κατεβαίνει σκαλί σκαλί. Ταράχτηκα, φάντασμα του πέρασα, φοβήθηκα, ασάλευτη μ' ανοιχτό στόμα παραξενεμένη και τρομαγμένη τον παρακολουθούσα, θα τ' φευγα, μα δε μπορούσα. Μπας και κοιμάμαι με ορθάνοικτα μάτια πάνω στα Σύλα, αναρωτήθηκα, μπας και βλέπω όνειρο, τάχα δεν έφυγε με τους άλλους; Δεν είπε «γεία σου Χριστίνα και καλή χρονιά στο σχολείο σου...». Εκείνος δε με αντελήθη, μα μόλις έφθασε στο πηγάδι κι έκανε να πάσει τον κουβά να βγάλει νερό, με είδε, Ξαφνιάστηκε, τέντωσε τα μάτια του πάνω μου, πελώρια καθαρά στα Ξαφνιασμένα δικά μου. Μείναμε έτσι άφωνοι και ασάλευτοι, αυτός με το σκοινί του κουβά στο χέρι κι εγώ με κάτι Συλάκια ανάμεσα στα δάχτυλά μου να κοιταζόμαστε ώρα. Χρόνος μου φάνηκε. Αργά άφησε τον κουβά και φανερά ενοχλημένος ήρθε κοντά μου.

«Τι κάνεις εδώ αλεπουδίτσα;...» με μάλωσε. Όπως στεκόταν μπροστά μου τον κοίταζα ολότελα χαμένη, δεν πίστευα στα μάτια μου, πως ναι αυτός ήταν ο Ήλιας και δεν ονειρευόμουν.

«Δεν μιλάς ε; δε μιλάς... πες μου ποιος σου είπε να ήρθεις από 'δω... αλεπουδίτσα...» με ανάμπαιξε.

«Μη με λες όπως ο Λάμπης...» παρακάλεσα πειραγμένη.

«Καλά, όπως αγαπάς, πες μου γιατί ήρθες από δω...» είπε μαλακωμένος.

«Έπεσε το τόπι μου...», είπα βγάζοντας ένα μικρούτικο τόπι από την τοέπι μου.

«Μπα, και πώς έπεσε τόσο μακριά...», ρώτησε με φεύγοντα περιέργεια.

«Η Φωτεινή το πέταξε, επειδή την κέρδιζα...».

«Και γιατί δεν έφυγες...».

«Έτσι...».

Τότε εκείνα τα μεγάλα σμαραγδένια μάτια χαμογέλασαν και το αγόρι κάθισε κοντά μου πάνω στα λούσιλα.

«Δεν έφυγες;...», είπα οιγά σε λίγο, ενώ με θέριζε η περιέργεια.

«Ναι, δηλαδή ξαναγύρισα, μόνο ν μπέρα σου το ξέρει, αρρώστησα, πάθανε οι αδένες μου, ο γιατρός είπε ότι πρέπει να μένω στην εξοχή για να μην πεθάνω...».

«Και θα μένεις εδώ όλο το χειμώνα;...», ρώτησα με βιασύνη και δεν κατάφερα να κρύψω τη χαρά που χρειεύεται στα μάτια μου.

«Τώρα με τον πόλεμο που να πάω, καλύτερα είναι εδώ, στην Αθήνα έχει πέσει πείνα, παιδιά και γερόντοι πεθαίνουν στους δρόμους, φόβος, δυστυχία και σκοτιώμοι γίνονται κάθε μέρα...».

«Δεν έχεις γονείς;...».

«Έχω, αλλά τώρα δεν ξέρω που είναι, οι εχθροί πήρανε το σπίτι μας και όλη την περιουσία μας, όμως έχω μια θεία που ζωγραφίζει, όταν ήμουν μικρός με έφτιαξε ολόκληρο, δε μοιάζω, τότε ήμουν κοντός και παχουλός, η θεία Πέπη παίζει πιάνο, είναι δασκάλα, την Αγγέλα αυτή την έμαθε γαλλικά...».

Η μπέρα μου ακούστηκε στην ταράτσα, είχε σχεδόν σκοτεινιάσει, οπκώθηκα να φύγω.

«Χριστίνα, άμα θέλεις, να ρίχεσαι από δω πότε πότε να μιλάμε, όμως κανένας δεν πρέπει να μάθει ότι μένω εδώ, θέλεις να είναι το μυστικό μας; Μπορείς να το κρατήσεις μυστικό Χριστίνα; Δεν πρέπει να το πεις σε κανένα απολύτως, μπορείς Χριστίνα, δε θα το πεις σε κανένα, έτοι;...».

«Ναι..., είπα συλλογισμένη σα να μιλούσα στον εαυτό μου.

«Γεια σου Χριστίνα, δε θα το πεις σε κανένα...», με παρακάλεσε.

«Όχι, δε θα το πω..», είπα φεύγοντας.

Πήδηξα το αυλάκι, μπήκα στο περιβόλι μας βιαστικά, πέρασα τη χαγιάτι, την αυλή μας, κι ανέβηκα δυο δυο τα σκαλιά. Όπως άνοιξα την πόρτα της κουζίνας μυρωδιά νόστιμου φαγητού γαργάλισε το λαρύγγι μου.

«Μπέρα τι μαγειρεύεις και μυρίζει τόσο νόστιμα;...».

«Κουνέλι, το φέρει η θείτσα Μαρία για αύριο..».

«Μπέρα άμα πάθουν οι αδένες είναι κακό;...».

«Κακό είναι, αλλά άμα το προλάβεις γιατρεύεσαι, αλλίως σε γυρίζει σε χτικιό και πας στον άγιο Σπυρίδωνα· έτσι έχασε η κυρά Παναγιώτα το κοριτσάκι της δεν το πρόκανε ν μαύρη και πάει ν Αννούλα της...», είπε η μπέρα σκεφτική.

Η Φωτεινή τσακωνόταν με το Στρατή, μπήκα να τους χωρίσω.

Από εκείνη τη μέρα μόλις τέλειωνα το διάβασμά μου λάκια στο διπλανό χαγιάτι. Θυμάμαι με πόση λαχτάρα και ξεχωριστή χαρά περίμενα αυτή την ώρα!

Ο Ηλίας μ' έβλεπε, κατέβαινε τη σκάλα, περνούσε την αυλή αριστερά τοίχο τοίχο για να μην τον δει κάποιος από την ταράτσα μας κι έφτανε κοντά μου. Κοιταζόμαστε τότε γελούσαμε ευχαριστημένοι και προσπαθούσαμε να βολευτούμε καλύτερα πάνω στα λούσιλα.

ο φθινοπωρινό σούρουπο μας τύλιγε απαλά, μια ζεστασιά, μια γαλήνη νοιώθαμε να κατασταλάζει μέσα μας και λέγαμε λέγαμε ένα σωρό. Ο Ηλίας με ρωτούσε για το σχολείο, τα μαθήματα, τα παιδιά, τις φιλενάδες μου. Έπειτα έλεγε εκείνος για το Πολυτεχνείο που σπούδαζε, το σπίτι του στα πόδια της Ακρόπολης, το Ζάππειο που σεργιάνει με το Λάμπη και βλέπανε κορίτσια, το σινεμά και το θέατρο που αγαπούσε να πηγαίνει.

«Οι Γερμανοί οικοτώνουν κόσμο για να μείνει η δική τους η άτυπη ράτσα. Δε λυπούνται, δεν πονάνε, δε σέβονται. Με τα ίδια μου τα μάτια είδα να ρίχνουν κάτω και να κλωτσάνε σα μουλάρια, και τέτοια είναι, μουλάρια, γυναίκες και γερόντους, ν' αρπάζουν κοσμάκι μέσα από τα σπίτια τους, να χτυπάνε μικρά παιδιά γιατί κοιτούσαν τα φορτωμένα ψωμιά αυτοκίνητά τους. Σωρό αγριόττες και παλιανθρωπίες, είναι κτήνη αιμοβόρα, διψάνε για αίμα. Στα λέω και σε τρομάζω, κοριτσάκι μου...», έλεγε.

Κι αλήθεια δε μ' άρεσε να ακούω τέτοια πράγματα. Μα εκείνος συνέχιζε βρίζοντας ολοένα τους Γερμανούς. Από την οργή, την πίκρα, το θυμό, τα μάτια του κοκκίνιζαν, έτρεμε ολόκληρος και τα ξερά έύλα που καθόμασταν έκαναν κριτο-κρατο, κριτο-κράτο. Ένοιωθα στενόχωρα, ανακάθιτα κάθε λίγο και λιγάκι, ξυνόμουν στα πόδια και στα χέρια σα να είχα φαγούρα. Τότε έ-

κανα τη χαρούμενη. «Ηλια, έρχονται οι εγγλέζοι, όλοι το κουβεντιάζουν, όπου να γίνεται θα λευτερωθούμε, μάλιστα σήμερα το είπε και ο «Πίπρος», ότι η λευτεριά συγχώνει, μας έβγαλε λόγο, τι γέλια κάναμε...».

Εκείνος άπλωνε πάνω μου τα βρεμένα μάτια του που έμοιαζαν σα δροσοοσταλίδες πάνω σ' εκείνα τα μπλε μικρά λουλουδάκια της άνοιξης που τα λέμε «μη με ληστέψεις», μ' άρπαξε από τους ώμους και μ' έβαζε να του διηγηθώ τι άκουσα. «Όλα, όλα πες μου τα από την αρχή», έλεγε. «Για τα αυτοκίνητα, εκείνα τα πολλά που πέρασαν πέρα βράδυ τι άκουσες, τι λένε οι μεγάλοι, στα παραδίπλα χωριά μένουν Γερμανοί;...».

«Άντε, αφού το διπλανό χωριό που έχει δικαστήριο, Γυμνάσιο, σταθμό του τρένου κι ένα ξενοδοχείο, δε μένει κανένας...».

«Και δε μαρτύρησες σε κανένα για μένα: ους φιλενάδες σου δεν το είπες;...», ρωτούσε με την ψυχή στο στόμα.

«Χίλιες φορές σου είπα όχι, όχι, όχι, δεν το είπα σε κανένα στο ορκίζοματα...». Έφταναν τα δάχτυλά μου σταυρό και τα φιλούσαν τρεις φορές «να... να... να...», έκανα δίχως δισταγμό.

«Πες να με κόψει ο Θεός, άμα το μαρτυρήσω...».

«Να με κόψει ο Θεός άμα το μαρτυρήσω...», επαναλάμβανα βιαστικά για να τον ευχαριστήσω. Το πρόσωπό του μέρωνε, γαλήνευε σιγά σιγά, κι έμοιαζε παιδί που του ταξιδεύει για να ξεχάσει το «βαβά» του. Αναστέναζε μ' ανακούφιση. «Το καλοκαίρι που θ' άμαστε λεύτεροι, θα φέρω τη θεία Πέππη να σε χωραφίσει», έλεγε. Απαλά, τρυφερά έπιανε το σαγόνι μου, σπάωνε το πρόσωπό μου στο φως, μ' έβλεπε στα μάτια και συνέχιζε: «Μάτια γκριζοπράσινα ονειροπόλα, γλυκά, τραβηγμένα λοξά, πρόσωπο τριγωνικό, σπάνιο σχήμα, μύτη ελληνική, στόμα μεγάλο, γελαστό, χείλια σκαλωτά, δέρμα τριανταφυλλένιο, κορμί λιγνό, πόδια χέρια μακριά, Χριστίνα, ένας πίνακας για ξεχωριστό σαλόνι...».

Κατακόκκινη κουνούπια πέρα δώθε το κεφάλι μου σαν την ουρά της τουτοιρίθρας, ντρεπόμουν, χαμήλωνα τα μάτια.

Ο Οκτώβρης πέρασε αθόρυβα, ζεστά. Όμορφα που ήταν στο χαϊδάτι. Μα ο Νοέμβρης μπήκε με κρύα. Ξεπαγιάζαμε πάνω στα λπόξυλα. Τότε ο Ηλιας έβγαλε δεμάτια από τη μέσα μεριά και τα βάλε γύρω γύρω, άνοιξε μια θεούλια στη μέση, τρυπώναμε εκεί και είμασταν απαγκιασμένοι από τον καράγιαλη που ούρλιαζε και πάλευε στη θάλασσα, στο δρόμο, ορμούσε στην

αυλή, μπούκωνε στο χαϊδάτι μη βρίσκοντας φευγιό, μας περόνιαζε.

Οι μέρες μικρές, νύχτωνε γρήγορα, αναγκαζόμουν να μένω λίγη ώρα εκεί. Στα μέσα του Νοέμβρη πήρε να βρέχει κάθε μέρα. Κρύωσα άσχημα, άρχισα να βήκω δυνατά. Παρά τη χωρή επιθυμία μου να συναντάω τον Ηλια, αναγκάστηκα να κόψω τις επισκέψεις μου στο χαϊδάτι. Πώς μπορούσα να κρύψω το βήχα, που επέμενε να με προδίδει όπου βρισκόμουν...

Λίγο πριν κλείσουν τα σχολεία για τα Χριστούγεννα η μπτέρα μου αρρώστησε. Κι ενώ πιστεύαμε ότι θα ονκωθεί σε δυο-τρεις μέρες, χειροτέρεψε. Ο γιατρός είπε ότι έχει πλευρίτη, ξερό πλευρίτη ευτυχώς. Όμως πρέπει να φυλαχτεί, ούτε στην πόρτα να βγει, γιατί γιατρεία δε θάκει. Τότε ήρθε οπίτι μας η αδελφή της, η θεία Μαρία να την περιποιηθεί και να κουμαντάρει εμάς τα παιδιά.

κείνο το βράδυ τα αδέλφια μου πλάγιασαν νωρίς. Μόλις έφυγε η θεία Μαρία, η μπτέρα μου έριξε οσύπα τραχανά μέσα στο κατσαρολάκι, έκοψε ένα μεγάλο κομμάτι φωμί από το καρβέλι, κάμπισα μουστοκούλουρα που είχε φτιάξει πριν αρρωστήσει, τα βάλε όλα σ' ένα καλαθάκι και διατάζοντάς με μαλακά είπε: «να τα πας από το οπίτι, πέρασε την αυλή τοίχο τοίχο από το δεξιό σου χέρι, ανέβα αγάλια-αγάλια τη σκάλα, χτύπησε ελαφρά την πόρτα και δώστα στο παιδί. Πες του ότι αρρώστησα, έχω πυρετό, δεν κάνει να βγω έξω. Προτού λιώσει το φτύμα μου να είσαι εδώ. Το νου σου, κανένας στο χωριό δεν έρει ότι το ξένο παιδί μένει διπλά μας, ούτε η θεία σου το ξέρει, μόνο ο πατέρας σου κι εγώ, έδωκα όρκο στο Θεό, με εμπιστεύτηκαν, δώκανε χρήματα να το φροντίζω, θα σε κρεμάσω ταχιά, αν το μάθει κάποιος από εδώ μέσα, ή παρόξω, τ' ακούς; Κανένας δεν πρέπει να το μάθει, πήγαινε τώρα κι όπως σου είπα, πρόσεχε από το παραπότι και τοίχο τοίχο, η σκιά σου να μη φαίνεται...».

Ούτε ρώτησα, τάχα ποιο παιδί ήταν, γιατί δεν έπρεπε να το μάθει κανείς, γιατί δεν έβγαινε έξω, κι αργότερα πώς η μπτέρα μου, τόσο ξένηνη γυναικά, από τη σιωπή μου δεν κατάλαβε ότι ήξερα. Μα εκείνη τη σιγμή έτρεμα, φοβόμουν μην ακούσει την καρδιά μου, που ρυπούσε σαν τρελή και το υποπτεύτει. Κι αργότερα ποιέ δε ρώτησα τον Ηλια, γιατί δεν έπρεπε να το μάθει κανείς, έδειξα κατανόηση, χωρίς να ξέρω την αιτία και κράτησα τη χαρά κρυφή.

Ο Ηλιας απόρησε που με είδε στην πόρτα.

«Η μπτέρα μου είναι άρρωστη, έχει πυρετό, δεν κάνει να βγει έξω...», είπα σιγά, μόλις ακούμπησα το καλαθάκι στο τραπέζι. Εκείνος αυθόρυπτα έπιασε τα ζεστά χέρια μου μέσα στα κρύα δικά του και τα φίλησε πολλές φορές. Προσπαθούσα να τα τραβήξω, δεν το θέλα.

«Χριστίνα, Χριστίνα», μουρμούρισε κατασυγκινούμένος. «Γλυκό μου κοριτσάκι, καλή μου μοίρα, πώς θα ξεπληρώσω, θα ανταμείψω την καλούσνη σας, απ' όποιο δρόμο κι αν έρθω δε θα σας φτάσω...», έλεγε με βραχνή φωνή.

Είχαμε να ειδωθούμε από τα μέσα Νοέμβρη. Το λυκνάρι έφεγγε θαμπά το αδυνατισμένο πρόσωπό του, τα μαλλιά του είχαν μακρύνει, τα γένια του τον αγρίευαν, όμως τα μάτια του έλαμπαν σαν πολύτιμα πετράδια.

Με κάθισε στην καρέκλα και κοίταξε χαμογελώντας γλυκά και συνέχεια με ευχαριστούσε για το φαγητό. Σπάνθισκα να φύγω.

«Καληνύχτα...», είπα αργά, δεν ήθελα που έφευγα, αλλά το φτύμα της μπτέρας μου στο τζάκι κοντά στη σπάχτη, μ' έκανε να βιαστώ.

«Καληνύχτα Χριστίνα, περαστικά στη μπτέρα σου, ευχαριστώ, ευχαριστώ πολύ...», είπε σιγά με πνιγμένη φωνή, σαν παιδί που ετοιμάζεται να κλάψει γιατί το αφήνεις μόνο. Στάθηκε εκεί, τον ένοιωθα στη μισά νοικιά πόρτα να με παρακολουθάει, ώσπου βγήκα από το χαϊδάτι. Έτρεξα σπίτι, η καρδιά μου χοροπιδούσε ακόμα, έκρυψα τη ματιά μου μην καταλάβει η μπτέρα τη χαρά μου.

Aπό εκείνο το βράδυ μόλις σκοτείνιαζε η μπτέρα μου δινε το καλαθάκι με το φαγητό του Ηλία. Άλλα ποτέ δεν ξενούόσε να φτύσει στη σπάχτη και να μου πει «προτού λυώσει το φτύμα μου να 'σαι εδώ...».

'Όμως εγώ λάκιζα κρυφά. Μα για να δικαιολογώ τις ξεκάρφωτες επισκέψεις μου στον Ηλία πάντοτε του πήγαινα κάτι, κυδώνια, μήλα, ρόδια, που είχαμε πολλά απ' αυτά κρεμασμένα στο κατώ, σταφίδες, παξιμαδάκια ακόμα και ρεβυθοκαφέ. Είχα καταλάβει ότι δεν είχε να φάει παρά ότι του έστελνε η μπτέρα.

Κυριακή, περνώντας οι γιορτές μόλις σπικωθήκαμε από το τραπέζι κι έπλυνα τα πάτα, ο πατέρας έφυγε για το καφενείο, η Φωτεινή και ο Στρατής πήγαν στους φίλους τους να παίξουν, σπίτι μας ήρθαν κάποιες γειτονισσες να κρατήσουν συντροφιά στη μπτέρα που είχε γιατρευτεί, αλλά δεν έβγαινε ακόμα έξω. Η θείτσα

Μαρία έψυνε ρεβυθοκαφέ και τις τράταρε. Τότε βρήκα ευκαιρία και έφυγα.

Βρήκα τον Ηλία τυλιγμένο με μια κανελιά κουβέρτα να διαβάζει. Καρδιά του χειμώνα, έκανε πολύ κρύο, που και που έπεφταν χοντρές ψιχάλες, οι κοκκινολαίμποδες είχαν φτάσει στο χαϊδάτι.

«Ηλία, ο πατέρας έλεγε θα χιο...», δεν πρόλαβα να τελειώσω την κουβέντα. Εκείνος πετάχτηκε απάνω, έτρεξε στο παράθυρο που βλέπε στο δρόμο. Η κουβέρτα του σύρθηκε, τη μάζεψα. Ακριβώς μπροστά στο σπίτι ακούστικαν να σταματάνε ένα, δύο, τρία, μια σειρά από αυτοκίνητα στρατιωτικά.

Ο Ηλίας με μπιγμένη τη ματιά του στη στενόμακρη χαραμάδα της σανίδας που έλειπε από τη γρίλια, φώναξε:

«Χριστίνα... φύγε, φύγε, τρέξε σπίτι σου...».

Περίεργη στεκόμουν στο άνοιγμα της πόρτας, άκουγα τις ξένες κουβέντες που έφταναν ίσαμε πάνω. Ο Ηλίας με καρφωμένα τα μάτια εκεί παρακολουθούσε κι έλεγε «φύγε, φύγε Χριστίνα, τρέξε σπίτι σου...». Έτσι, δεν ξέρω σαν αστραπή πέρασε από το μυαλό μου το κακό.

«Ηλία...», είπα φοβισμένη και με μιας στέγνωσε ο λαιμός μου.

«Ηλία, έλα κι εσύ να τρέξουμε στα περιβόλια..», τον έπιασα από το μανίκι της χοντρής ζακέτας του και τον τραβούσα σα σκυλί το διακονάρη, μ' όλη τη δύναμή μου. Εκείνος μ' έδιωχνε τινάζοντας το χέρι του, ενώ τα μάτια του στιγμή δεν ξέκοβαν από τη χαραμάδα.

Σπιγμές αγωνίας, φόβου και λαχτάρας, μου φάνκαν ώρες. Επιτέλους κάποιο αυτοκίνητο ακούστηκε να ξεροβήκει γρρρρρρ-γρρρρ, έκανε και σταματούσε. Γρρρρρρ-γρρρρ πάλι και πάλι, η μπχανή πήρε να δουλεύει στρωτά, το διόρθωσαν, οι κουβέντες σταμάτησαν, οι Γερμανοί ανέβηκαν στα αυτοκίνητά τους κι έφυγαν. Τότε ο Ηλίας γύρισε και με κοίταξε. Ήταν κατακίτρινος κι έτρεμε. Κάθισε, ακούμπησε στο τραπέζι και σκέπασε το κεφάλι με τα χέρια του... «Αχ...αχ... ως πότε...», μουρμούρισε αναστενάζοντας. Έμεινε έτσι λουφασμένος κι έμοιαζε σαν να του ελάπτωνε αργά αργά κάποιος δυνατός πόνος κι εγώ άρθια παρέκει τον έβλεπα αμίλητη.

«Χριστίνα, με συγχωρείς, σε φόβησα, αλλά γιατί δεν έφευγες...», θυμήθηκε να με μαλώσει.

«Ηθέλα να 'ρθεις κι εσύ, ξέρεις ότι οι Γερμανοί παίρνουν άντρες από τα χωριά και τους στέλνουν εργάτες στην πατρίδα τους;...», είπα και λίγο έλειψε να βάλω τα κλάματα.

«Κοριτσάκι μου δεν πρόκειται να με πάσουν, πριν ακόμα ανοίξουν την αυλόπορτα θα χω φτάσει στο βουνό, μα εσύ δε θέλω να πάθεις το παραμικρό εξαιτίας μου, πάντως είσαι γενναία, φαντάσου κάποια μέρα να τα λέμε και να γελάμε...», είπε με ψεύτικο κέφι. Δεν κουβεντιάσαμε άλλο, ήταν οκεφτικός, μαζεμένος, σαν κάτι να πλάκωνε την καρδιά και το νου του.

Ο χειμώνας έσουρνε τα παγωμένα πατήματά του αργά αργά, βασανιστικά. Η πείνα βασάνιζε τους αυθώπους, τα κορμιά λιάνεψαν, άλλαξαν τα πρόσωπα, τα γλυφες η αρρώστια, η κατοχή, η αγωνία, η δυστυχία. Μόνο ο φλόγα στα μάτια δεν έλεγε να μερώσει, να οβήσει η ελπίδα.

Η άνοιξη αγάλια αγάλια και δειλά δειλά κατέβαινε από το βουνό, περπατούσε στη θάλασσα γλύκαινε, ομόρφαινε τα ακρογιάλια, πετούσε στον αέρα, κυλιότανε στον ουρανό κι όλοι πίστευαν «ότι θα φέρει τη λευτεριά».

Mάns, χαρούμενος, γελαστός και με πολλά λουλούδια τα περιβόλια και οι αυλές μας. Πέμπτη απόγευμα, άνοιξα το παραπόρτι και κρυφά έτρεξα όλο χαρά να πω τα ευχάριστα νέα στον Ήλια. Παιδί ήμουν, λαχταρούσα πότε πότε να μην έχουμε σχολείο, ας αγαπούσα τα γράμματα, άλλο αυτό.

«Ωστε σας έδιωξαν γιατί στο σχολείο θα μείνουν Γερμανοί;...», με ρώτησε για εκατοστή φορά.

«Ναι, ναι, αλήθεια σου λέω κι ώσπου να βρούνε πού θα στεγαστούμε, θα καθόμαστε, τρα...λα..λα...» έκανα χαρούμενη παίζοντας τα δάχτυλά μου, στον αέρα.

«Μα, για πες μου τα από την αρχή?...», παρακάλεσε θερμά.

«Όχου... χου.. πάλι?...», έκανα βαριεστημένη.

«Να σήμερα το πρωί?...», άρχισα τονίζοντας τις λέξεις μου για να προσέξει και να μη με βάλει να τα ξαναπώ, «σήμερα το πρωί είχαμε κάνει δύο ώρες μάθημα, ευτυχώς, γλιτώσαμε τα μαθηματικά, λοιπόν, μπαίνει στην τάξη μας ο γυμνασιάρχης και λέει: «παιδιά μου λάβαμε διαταγή από τους Γερμανούς να αδειάσουμε το σχολείο αμέσως, το χρειάζονται, θα φέρουν στρατό, θα zώσουν στεριά και θάλασσα να πολεμήσουν τους αντάρτες κι ώσπου να δούμε πού θα απαγκιάσουμε δεν θα κάνουμε μάθημα, η λευτεριά ζυγώνει, τώρα πηγαίνετε στα σπίτια σας ήσυχα ήσυχα και ο Θεός μαζί μας?...», αυτά μας είπε και δάκρυσε ο γυμνασιάρχης μας, όλοι το είδαμε, αλλά να σου πω την αλήθεια, όλοι μας λίγο πολύ χαρήκαμε που δε θάχουμε σχολείο λίγες μέρες?...», είπα με χαρά. Εκείνος δε ρώ-

τιος τίποτα άλλο. Έμεινε μαζεμένος, οκεφτικός και αφρορμένος και μια βαθιά θλίψη ζωγραφίστηκε στο πρόσωπό του, ενώ η ματιά του αργά αργά γύρισε και στάθηκε στο αντικρινό τζάμι. Μέσα ένα δυστυχισμένο αγόρι κοίταζε τον εαυτό του.

Καθόμουν σιωπηλή και απορημένη από την Ξαφνική αλλαγή του. Τότε για να με προσέξει, πήρα το βιβλίο που ήταν ανοιγμένο στο τραπέζι κι άρχισα να διαβάζω δυνατά. «Δεν καταλαβαίνω τι λέει?...», είπα κλείνοντάς το.

«Όταν προσπαθείς, έχει μεγαλύτερη σημασία και αξία, από το να καταλάβεις απαρχής?...», απάντησε σιγά.

Πήγε στο διπλανό δωμάτιο, έλειψε πολύ ώρα. Βαρέθηκα να περιμένω, έφευγα. Με πρόλαβε στο διάδρομο, μ' αγκάλιασε από τους ώμους και είπε: «Χριστίνα, κοριτσάκι μου, καλή μου μοίρα, μόλις λευτερώθουμε, την ίδια ώρα, την ίδια μέρα, όπου και να μαι, θα τρέξω εδώ σε σας για να σας βεβαιώσω ότι τίποτα δεν έχει αξία, δύσσο να καλοσύνη, η ευγένεια της ψυχής, η αγάπη, τ' ακούς κοριτσάκι μου, όλα σιβήνουν και όλα θεριεύουν από αγάπη για την αγάπη, την καλοσύνη, την ευγένεια?...». Με κοίταζε με τα θλιμμένα μάτια του και ξαφνικά ένοιωσα να μικραίνω, να μικραίνω κι εκείνος να μεγαλώνει, να μεγαλώνει, δεν ήταν πια παιδί, αλλά άντρας.

 «Ο βράδυ που του πήγα το φαγητό με παρακάλεσε να φύγω, είπε ότι είχε πολύ διάβασμα, αλλά: «Χριστίνα, αύριο πρωτ, έλα να πάρεις το βιβλίο σου (του είχα δώσει την Οδύσσεια), να ρθεις οπωσδήποτε?...», είπε, με φίλησε απαλά στο μάγουλο και χάιδεψε πάνω πάνω τα μαλλιά μου.

Το Μαγιάτικο πρωινό ήταν υπέροχο. Ένα χαρούμενο ξεσήκωμα ένοιωθα μέσα μου, όπως βγήκα στην ταράτσα, σαν κοριτσίστικο τραγούδι, σαν απάτητη βουνοπλαγιά, σα χωριάτικο πανηγύρι. Ήταν το αγόρι με τα σμαραγδιά φωτεινά μάτια που με περίμενε «να ρθεις οπωσδήποτε?...», είχε πει κι όλη τη νύχτα αυτά τα λόγια αναστάτωναν, ξεσήκωναν το μυαλό μου και η καρδιά μου χοροπιδούσε μ' ένα αλλιώτικο αισθητικό άγουρου έρωτα.

Ο πήλιος έλαμπε απ' άκρη σ' άκρη. Λαμποκοπούσε πάνω στα σπίτια, στα δέντρα, στον κατακάθαρο ουρανό. Σα γιορτή ήταν τα δρομάκια του περιβολιού, ανθισμένα αγριολούλουδα στις άκρες, το γάργαρο νερό να κελαρύζει στα αυλάκια καθώς κατέβαινε ποτίζοντας και νούργια φυτά, οι σκαμμένες βραγιές, οι άσκαφτες

οειρέσ, η βοή και η ανασαμιά της γης, οργασμός ολούθε. Δέντρα μπουμπουκιασμένα κι άλλα ολάνθιστα, λουλούδια σκόρπιζαν το άρωμά τους, γέμισε ο τόπος γαλανές, κίτρινες και άσπρες πεταλούδιτσες, μελισσούλες και ζουζουνάκια, λαμπρίτσες και παράξενες μυγούλες που πετούσαν από λουλούδι σε λουλούδι βουζούντας χαρούμενα.

Τα πουλιά έσχιζαν τον αγέρα παιζοντας και τραγουδώντας, άλλα πολυάσχολα φρόντιζαν να φτιάξουν τη φωλιά τους. Η ζωή έμοιαζε να κυλάει γλυκά γλυκά, η άνοιξη καταστάλαζε πάνω σ' όλα μέσα σ' όλα, πράγματα, ανθρώπους, δέντρα, λουλούδια, νερά. Η θάλασσα γελούσε, άστραφτε πάνω της ο ήλιος, έσπαγε σε χίλια χρώματα κι είχε φρεσκάδα κοριτσίστικου κορμιού. Μια σίγουρη χαρά και καλοσύνη είχε απλωθεί ολούθε. Και μένα με περίμενε το αγόρι...

Όμως εκείνο το πρωινό που τόσο το παίνεψε η χαρούμενη ζεστή ματιά μου στάθηκε η πιο δύσκολη, η χειρότερη ίσαμε τότε μέρα της ζωής μου. Γιατί εκείνο το πρωινό που με τόση ανυπομονοσία, χαρά και λαχτάρα πέρασα το περιβόλι, μπήκα στο χαϊάτι κι ανέβηκα τη σκάλα τρέχοντας, δε βρήκα τον Ηλία. Είχε φύγει. Ναι, ο Ηλίας είχε φύγει...

Το αγόρι που αγαπούσα χωρίς να το έχω συνειδητοποιήσει, το πρώτο σκίρτημα του έρωτα, η κρυφή αντάρα του κορμιού μου, ο Ηλίας που λαχταρούσα να είμαι δίπλα του, είχε φύγει...

Κλειστό, παρατημένο το βιβλίο μου περίμενε πάνω στο τραπέζι. Το πήρα στα χέρια μου. Ένα μικρό τόσο δα χαρτάκι έφυγε από μέσα, έπεσε στο πάτωμα. Στεκόμουν στη μέση στην κάμαρη σα χαμένο παιδί σε έρημο κάμπο, διάβαζα και ξαναδιάβαζα το χαρτάκι και δεν καταλάβαινα το γιατί. «Χριστίνα, θα ξαναγυρίσω όπως σου έταξα, μη με ξεχάσεις, Ηλίας...», τίποτα άλλο.

Στάθηκα ακόμα εκεί δα σα χαμένη, έπειτα έφυγα στο περιβόλι μας.

Κάθισα κάτω από τη μουσικούλιά πάνω στην πράσινη δροσερή γη και δάκρυα δεν έλεγαν να κυλήσουν. Το βάρδυ έκλαψα κρυφά με παράπονο, με απογοήτευση, με πίκρα. Και η άνοιξη εκείνη δεν έφερε την λευτεριά.

Όμως όπως έφευγε σαν αγριοκάτσικο, μια κρυφή ελπίδα φώλιασε στην καρδιά μου. Το καλοκαίρι ζυγώνει, θάρθουν οι διπλανοί μας, τότε, τότε θα ρθει και ο Ηλίας. Μα ναι, θα ρθει ο Ηλίας. Έτσι έλπιζα και γλύκανε η λύπη μου.

Κι αλήθεια ένα καταμεσήμερο του Ιουνίου γέλασαν

τα αντικρινά μας παραθύρια. Χαρά Θεού στο αντικρισμά τους. Στην αρχή ταράχτηκα κι ενώ με αγωνία και λαχτάρα περίμενα αυτή τη στιγμή, η καρδιά μου έτρεμε, πήγαινε να ξεκολλήσει από τη θέση της. Κι εγώ η καπηλένη πόσο ήθελα, πόσο ποθούσα να ρωτήσω αμέσως, εκείνη την ιδια στιγμή που τους είδα, «Ο Ηλίας, πού είναι ο Ηλίας, δεν ήρθε ο Ηλίας, γιατί δεν είναι μαζί σας...».

Εκείνοι δε μάντεψαν την αναστατωμένη ματιά μου κι εγώ δεν τόλμησα να ρωτήσω. Κάτι μου λέγε ότι έπρεπε να κρύψω αυτό που ποθούσα, αυτό το μυστικό που είχα βαθιά στην καρδιά μου.

Η κυρία Χρυσάνθη ήταν που από την ταράτσα της απάντησε στα ερωτήματα της μπτέρας μου «ναι, ναι, ήρθε στην Αθήνα, μας είπε πόσο πολύ τον περιποιητή κατε, και για το τελευταίο βράδυ που αποφάσισε να φύγει τον συμβουλέψατε να μείνει κι ότι έκανε λάθος, όλο για σας μιλούσε, μα έπειτα από λίγες μέρες τον ξάσαμε, τέτοιες μέρες που ζούμε, κυρία Γιωργία μου, κανείς δεν ξέρει αν θα ξημερώθει... Θα μιλήσουμε πάλι, έχω και τον άντρα μου άρρωστο, του παρουσιάστηκε ζάχαρο από τη στενοχώρια και είμαι κατασκασμένη...».

Έκανα πως μάζευα το νεροχύτη, μα τα μάτια και τη αυτιά μου ήταν τοιτωμένα στο κρυφάκουσμα, τις κουβέντες τους για τον Ηλία.

Η μπτέρα σφίγγοντας μια μπροστέλα αντίδια που είχε μαζέψει στο περιβόλι μας μπήκε στην κουζίνα συλλογισμένη.

«Να, βάλε σ' ένα κοφίνι και πήγαινε τα στην κυρία Χρυσάνθη...», μου είπε λύνοντας την ποδιά της. «Τάχα κάνει να φάει χόρτα με το ζάχαρο...», μονολόγησε όπως κατέβαινα βιαστικά τη σκάλα.

Ο Λάμπης και η Αγγέλα ούτε μια φορά δεν ανέφεραν τον Ηλία, μα κι εγώ ούτε μια φορά δε ρώτησα για τον Ηλία. Η βάρκα του Λάμπη μποτσάριζε πάνω στα νερά μπροστά στα σπίτια μας. Όμως αρκετές φορές το σούρουπο μας σεργιάνιζε γιαλό γιαλό.

Σιγά σιγά έφυγε και η στενοχώρια μου για την απουσία του Ηλία. Γιατί το αισθητά εκείνο, ας ήταν όλος διόλου άγουρο, άλλωστε τι καταλάβαινα δεκάει χρονών ήμουν, όμως πικράθηκα και απογοητεύτηκα σα μεγάλη γυναίκα. Κι ας έφυγε σαν τη δροσοσταλιά του Μάνη εκείνος ο ανυποψίαστος έρωτας, κι ας λησμόνησα το άγγιγμα του άντρα στα μαλλιά και το φιλί στο μάγουλο, δεν ξέχασα ποτέ εκείνα τα φθινοπωρινά δειλινά, το σούρουπο στο χαϊάτι, με πόση λαχτάρα και χαρά γύρευα τη συντροφιά εκείνου του αγοριού, τη

γλύκα και τη ζεστασιά της καθαρής ματιάς του, το χλωμό πρόσωπό του, τα όμορφα χέρια, το κρυφό χαμόγελο. Πόσες φορές δε μ' ἐπνίξε, δε με βασάνισε η νοσταλγία για όλα αυτά...

Tο φθινόπωρο που η Αθήνα ετοιμαζόταν να δεχτεί τη λευτεριά, εμείς πανηγυρίζαμε κιόλας. Το μικρό καλοκαιράκι ήταν μούρλια.

Οι Γερμανοί περνούσαν βιαστικά πάνω στα αυτοκίνητά τους, κουβαριασμένοι, μαζεμένοι, ζεματισμένοι σα δαρμένα σκυλιά, τάχα τέτοιοι δεν ήσαν, οι φονιάδες, τα αποβράσματα, τρέχαμε να σωθούμε. Άδειασε το σχολείο μας, το απολύμαναν να ξεβρωμίσει από το χνώτο τους, το βάψανε, φύγανε και από την κοντινή κωμόπολη, σέρνανε τα απομεινάρια τους ντροπιασμένοι, μουτζουρωμένοι, κι εμείς τα παιδιά χυμένα στους δρόμους τους μουτζώναμε φανερά.

Τότε στιγμές στιγμές στη θύμποσή μου έρχονταν τα λόγια του Ηλία, «Όταν λευτερωθούμε, όπου κι αν είμαι, όπως κι αν είμαι θάρρω πρώτα εδώ σε σας...», Θεέ μου, αλήθεια, όταν έρθει ο Ηλίας τόσο μεγάλη χαρά που θα τη χωρέσω, σκεφτόμουν με γλυκειά προσμονή.

Λευτερωθήκαμε, τα χείλια των γονιών μας ξαναγέλασαν, τα πουλιά δε φύγανε εκείνο το ευλογημένο φθινόπωρο, γλύκα ήταν οι κάμποι οργωμένοι και σπαρμένοι κοντά κοντά, οι αυλές μας γέμισαν λουλούδια, τα περιβόλια πράσινα, τα δέντρα ετοιμαζαν καρπούς και τα παιδιά έπαιζαν ξένοιαστα στο δρόμο. Έπεσε και βροχούλα, μοσκομύρισε ο τόπος, τα όμορφα που ήταν το σούρουπο, βγαίναμε σεργάνι χωρίς να φοβόμαστε. Κι εγώ εκείνο το χρόνο θα τέλειωνα το γυμνάσιο. Και ο Ηλίας δεν ήρθε. Πότε πότε νοσταλγικά θυμόμουν όταν με πείραζε:

«Λοιπόν Χριστίνα τι θα σπουδάσεις;».

«Δικηγόρος, να φτάσω το Λάμπη, μπορεί και δασκάλα σαν την Αγγέλα...».

«Χμμμ, δε σου ταιριάζει, ούτε το ένα, ούτε το άλλο».

«Τότε τι να γίνω;...».

«Να παντρευτείς...».

«Ρε Ηλία, αυτό δεν είναι σπουδασμά, εγώ πάω σχολείο για να σπουδάσω να βγάλω πολλά λεφτά...».

«Θα σου δίνει ο άντρας σου...».

«Κι αν είναι φτωχός...».

«Να παντρευτείς πλούσιο...».

«Κι αν αυτός που θα με γυρέψει δεν είναι πλούσιος;...».

«Τέτοια μάτια, τέτοια μαλλιά, αυτό το παράξενο πρόσωπο, δεν τολμάει να το κοιτάξει φτωχός, θα ακριβοπληρωθούνε, παιδί μου...».

«Άντε και σύ...». Άλλοτε... πάλι:

«Χριστίνα, σ' αρέσει να ταξιδεύεις;...».

«Ου... ου... μ' αρέσει με βαπόρι νάχει κι φώτα σαν αυτά που περνάνε βαθιά. Ξέρεις γιατί δεν περνάνε άκρη άκρη; Είναι μεγάλα και θα κολλήσουν στα ρηχά. Και με τρένο μ' αρέσει, να σφυρίζει και να τρέχει σαν παλαβό. Όμως δεν έχω μπει σε τρένο, ούτε σε βαπόρι...».

«Κάποια μέρα θα σε πάρω εγώ και θα σε γυρίσω σ' όλο τον κόσμο με βαπόρι, με τρένο, όπως θέλεις...».

«Άντε... αφού είσαι φτωχός, σου τα πήρανε οι Γερμανοί...».

«Θα δουλέψω και θάχω πολλά λεφτά...». Κι εκείνο το απόγευμα που έκανε πολὺ κρύο.

«Χριστίνα σ' αρέσουν τα καινούργια φορέματα, τα στολιδιά;...».

«Αμέ, άμα μεγαλώσω θα φοράω μεταξωτά, θα βάζω πούντρα και κοκκινάδι και θα αγοράσω παπούτσια με ψηλά τακούνια.

«Δε θα σ' αφήνω να βάζεις αλεύρια και μπογές, δε σου χρειάζονται φτιασίδια αυτά είναι για τις άσχημες γυναίκες...».

«Μα αφού θα μεγαλώσω...».

«Δε θα σ' αφήνω, είπα...».

«Άντε και συ, όλο κουταμάρες λες...».

Και ο Ηλίας δεν ήρθε με τη λευτεριά...

Ο χειμώνας πέρασε γρήγορα κι εγώ ψήλωσα πολύ.

Εκείνο το σούρουπο του Αυγούστου που δε σάλευε φύλλο και η άπνοια είχε ζώσει σπίτια, αυλές, ακόμα και τα περιβόλια με τα πυκνά δέντρα, κουφόβραζαν όλα, η κυρία Χρυσάνθη και η Αγγέλα αφήσανε το στενόμακρο μπαλκόνι τους και κατέβηκαν στην αμφουδιά δίπλα στο κύμα για περισσότερη δροσιά. Και η μπτέρα μου φουσκωμένην και κατακόκκινην από τη δουλειά και τη ζέστη, έλυσε τη μεσοποδιά της, έσιαξε τα πλούσια μαλλιά της με τα δάχτυλά της και σέρνοντας κάτι λιωμένα παντοφλάκια στα μακριά πόδια της πήγε και κάθισε κοντά τους. Τα παιδιά έπαιζαν με το νερό και την άμμο κι εγώ χάζευα το Λάμπη που μ' ένα ξεμανίκωτο φανελάκι κι ένα σορτσάκι καφετί πάλευε τη βάρκα του εκεί μπροστά μας. Σε λίγο ο πατέρας μου με τον κύριο Σπύρο, όπως επέστρεφαν από το καφενείο μας αυτάμωσαν. «Σαν κα-

λύτερα είναι εδώ από το μπαλκόνι, κάτι ξέρουν τα παιδιά που ολημερήσ παιζουν στην άμμο», είπε ο κύριος Σπύρος όπως κάθισε κοντά πάνω στην καθαρή χοντρή άμμο.

Τότε οι μεγάλοι έπιασαν κουβέντα για τον πόλεμο, τους Γερμανούς, την κατοχή. Ο πατέρας της Αγγέλας διηγόταν ιστορίες από την Αθήνα και ο δικός μου πατέρας κάθε τόσο έλεγε με θαυμασμό και περιέργεια «για φαντάσου, για φαντάσου, λοιπόν, λοιπόν...», και ξελαμπιαζόταν προσπαθώντας να τον δει μέσα στα μάτια από την άλλη μεριά που καθόταν. Και η κυρία Χρυσάνθη κόβοντας το «για φαντάσου, για φαντάσου...» του πατέρα μου είπε:

«Ναι, αλήθεια είναι όλα αυτά, ο κόσμος τράβηξε πολλά βάσανα, πείνα, στερήσεις, ταπεινώθηκε, μαρτύρησε από τους άθλιους κατακτητές. Μα ήρθε η λευτερία και όλοι λησμόνησαν, αλλά εκείνοι που οι δικοί τους δεν ξαναγύρισαν, δεν έχασαν ούτε και θα ξεχάσουν ποτέ. Ο Ηλίας ήταν δικό μας παιδί, ο Λάμπης και η Αγγέλα τον αγαπούσαν σαν αδελφό τους και δε θα τον ξεχάσουμε ποτέ. Μέναμε στο ίδιο σπίτι, μεγάλωσαν αντάμα, μοναχοπαίδι, ο πατέρας του ήταν μεγάλος έμπορος, πλούσιος και η μπτέρα του μια πολύ όμορφη κυρία, δε σας τα έχω διηγηθεί;...».

«Λοιπόν», συνέχισε, «εκείνο το βράδυ που οι Γερμανοί έκαναν μπλόκο στη γειτονιά μας, γύριζα απέξω κι όπως πλοιοίαζα στο σπίτι μας, τους είδα να σέρνουν τους γονείς του. Γυρεύανε και το παιδί, έψαχναν όλα τα διπλανά σπίτια, δεν έφευγαν. Αναστατωμένη έτρεξα στη γωνία του δρόμου, καρτέρποσα εκεί το παιδί με την ψυχή στο στόμα λέγοντας μέσα μου όσες προσευχές ήξερα. Το είδα από μακριά νάρχεται ξένοιαστο, στην πόρτα μας στεκόταν ακόμα η κλούβα. Πού να ξερε το καπμένο τι είχε μέσα. Αμέσως το άρπαξα και το πήγα στο σπίτι της αδελφής μου, στην άλλη άκρη της Αθήνας. Τον κρύψαμε εκεί κάπου τρεις μήνες. Οι Γερμανοί ήρθαν και ξανάρθαν γυρεύοντάς τον. Εκείνες τις ημέρες τους μάζεψαν όλους. Ύστερα σκεφτήκαμε νάρθει εδώ, θυμάστε; Ολόκληρο καλοκαίρι ο Λάμπης και ο Ηλίας το πέρασαν στο νερό από φόβο, μην έρθουν οι Γερμανοί και μέσα στα χωριά και τον βρούνε. Έπειτα το χειμώνα κλείστηκε εδώ στο σπίτι, καλά ήταν θα γλίτωνε, μα τρόμαξε το έρμο, ότι οι Γερμανοί θα ψάχναν τα σπίτια στην αράδα και θα τον έπιαναν. Στάθηκε άτυχος. Αν σε είχε ακούσει, κυρία Γιωργία, εκείνο το βράδυ που αποφάσισε να φύγει, καλά τον συμβουλέψατε να μη φύγει, σήμερα θα ήταν ανάμεσά μας. Όταν

γύρισε στην Αθήνα ήταν χαρούμενος, όλο για σας μιλούσε, για την καλοσύνη και την αγάπη που του δείχατε. Τη μέρα που τον χάσαμε, μάθαμε ότι έπιασαν πολλούς εβραίους και τους έστειλαν στο Νταχάου...».

 ο κύμα βουβό, ξαφνιασμένο αφουγκραζόταν στα πόδια μας. Βγήκανε τα πρώτα αστέρια, έπεσαν στο νερό, πήρε να δροσίσει λιγάκι.

Μακριά περνούσε κάποιο καράβι, φάνταζαν τα φώτα του παραμυθένια.

«Χριστίνα, κάποια μέρα θα σε γυρίσω σ' όλο τον κόσμο με βαπόρι, με τρένο...».

Σα να γέμισε το στομάχι μου πέτρες, ένα τρεμούλιασμα του σαγονιού, ο πόνος ανέβηκε στο λαιμό, μ' έπνιξε. Κοιτάζοντας μακριά το βαπόρι με τα φώτα, τα μάτια μου θόλωσαν, καυτά δάκρυα έσταξαν στην άμμο, τα ρούφηξε η ζέστη της.

Η Αγγέλα είδε τα δάκρυα μου, απαλά, στοργικά χάιδεψε τα μαλλιά μου.

«Λάμπη, πήγαινε μας λίγο βαρκάδα, ίσαμε την κείθε γειτονιά έξω έξω», έλα Χριστίνα, οι τρεις μας, είπε και κρατώντας με από το χέρι με πήρε στη βάρκα.

Το ήξερες εσύ ότι ο νεαρός ήταν εβραίος; ρώτησε ο πατέρας τη μπτέρα, όπως καθίσαμε στο τραπέζι να φάμε εκείνο το βράδυ.

«Οχι, Αντρέα, η κύρια Χρυσάνθη ήταν μου εμπιστεύτηκε το παιδί, είπε ότι είχαν έρθει από άλλο Κράτος εχθρικό και οι Γερμανοί χαλάνε τους ξένους, ένα βράδυ μπήκαν σπίτι τους, πάσανε τους γονείς του και τους σκότωσαν, γύρευαν και το παιδί, γι' αυτό το έφεραν εδώ για να το σώσουν από τους φονιάδες, αυτό ήξερα τίποτα άλλο....».

«Πατέρα, γιατί οι Γερμανοί σκότωσαν τους εβραίους; Μας το είπαν στο σχολείο αλλά δεν το κατάλαβα...», ρώτησε με τη βαριά αγοριστική φωνή της η Φωτεινή.

«Δεν ξέρω, παιδί μου, ας τους κρίνει ο Θεός...», είπε ο πατέρας μου κάνοντας το σταυρό του, όπως αποφάγαμε.

Ηλίας... τι γλυκό όνομα έχει η βάρκα του Λάμπη...

Σημείωση: *Eίναι μια αληθινή ιστορία. Το αγόρι με τα σμαραγδένια μάτια είναι ο Ηλίας X..., η οικογένεια που γράφω τον έσωσε από τους Ούνους... δε χάθηκε...*

“CHRONIKA”

Edition of the Central Board of Jewish Communities in Greece

36, Voulis str., 105 57 Athens , Greece, Tel.: +30-210-32 44 315, fax: +30-210-33 13 852

e-mail: hhkis@hellasnet.gr Web site: www.kis.gr

Summary of Contents of Issue 192, vol. 27

July – August 2004

✓ We publish part of George Steiner's essay referring to the **Jewish and Greek tradition in Europe**.

✓ In 1821, the Greek teacher of the nation, Adamantios Korais (19th century), published a study referring to the **civil rights of the Jews**, which must be included in the Greek Constitution.

✓ In his study, Mr. Constantinos Tsiliogiannis refers to the **Jewish Community of Arta (Epirus)**, which existed from the 10th century A.D. until the Holocaust.

✓ Mr. Raphael Frizis presents the **history of a textile factory** which belonged to a Jewish industrialist **called Mourtzoukos** and which existed in Volos (Thessaly) since the beginning of the 20th century.

✓ On May 30, 2004, a **ceremony was held in Komotini (Macedonia – Thrace) for the erection of a monument** dedicated to the Jews of the city who perished in the Holocaust.

✓ We publish **Imre Kertets' thoughts on the Holocaust** and the current policy of Israel. The essay is titled "From a system of hatred to a system of love".

✓ We close the issue with a narration by Mrs Helen Ligiani on the history of a **Jewish family during the Holocaust**.

Front cover: The Holocaust Memorial in Arta, which was unveiled on May 4, 2004.

Translated from Greek by: Rebecca S. Camhi

חֲרוֹנִיקָה

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:
ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ:
Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. ΜΩΥΣΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ:
Βουλής 36 • 105 57 ΑΘΗΝΑ Τηλ. 210 - 32.44.315-8
E-mail: hhkis@hellasnet.gr
Internet site: <http://www.kis.gr>

Τα ενυπόγραφα άρθρα εκφράζουν
τις απόψεις των συγγραφέων τους.

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:
Πολιτική Θέματα ΕΠΕ, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 210 - 72 18 421

Διανέμεται Δωρεάν

